

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDE

4-2000

Innehåll

Olle Josephson	
Arbetslivets språkval	
Olle Bälter	
Att bli herre över e-posten	
Eva Brylla	
Ny namnlängd 2001	
Frågor och svar	
Ulf Teleman	
Grammatiken och språknormerna	
Sture Berg & Sven-Göran Malmgren	
På upptäcktsfärd i PAROLE-korpusen	2
Peter Sjögren	
Ord med nya och gamla vingar	3
Olle Josephson	
Sju böcker om språk	3
Staffan Hellberg	
Talspråksgrammatik	4
Noterat	4

Tack till: ICA-kuriren
Norstedts Ordbok AB
Prima Vista
Sveriges Television AB
Sydsvenska Dagbladet
Upsala Nya Tidning

som ger generöst ekonomiskt stöd till
Språknämndens verksamhet för år 2000

Nya stödjande vänner är välkomna!

Arbetslivets språkval

Ett språk som inte används i arbetet blir ett fritidsspråk. Det utvecklas inte inom centrala områden. Med all rätt oroas därför många av att engelska är koncern- eller företagsspråket på allt fler svenska arbetsplatser.

Det betyder inte att det bara arbetas på engelska på dessa arbetsplatser. En enkät med drygt femtio större företag, varav knappt hälften hade engelska som företagsspråk, visar ett annat mönster. (Vi återkommer till resultaten i kommande nummer.)

Bland arbetarna dominerar svenskan i alla situationer. Men engelska kan dyka upp, särskilt i dokument och instruktioner. Bland tjänstemännen är också svenska vanligast. På företag med engelska som företagsspråk kan dock det språket dominera i vissa situationer: när man läser och skriver brev, i PM och längre dokument, ibland också på e-posten. Bland cheferna i dessa företag överväger engelskan. Endast i den dagliga kontakten med nära medarbetare och på interna möten använder cheferna mer svenska än engelska. Ju formellare språksituation och ju högre upp i hierarkin, desto mer engelska, kan man sammanfatta.

Det är problematiskt. Om vi arbetar på svenska och styrs på engelska, blir engelska ett maktspråk. Språkklyftor blir också sociala klyftor.

Likaså problematisk är den oskuldfullhet som präglar övergången till engelska som koncernspråk. Företagen är nästan alltid nöjda med språkbytet, som tycks ha skett utan närmare analys av det egentliga engelskbehovet. Ju mer engels-

ka desto bättre, är ofta lösenordet.

Arbetslivets språkliga internationalisering är oundviklig. Men den måste genomföras med omsorg och på de stora löntagargruppernas villkor. Kan man inte använda sitt modersmål gör man ett sämre jobb; det är en självklar utgångspunkt. Vi överskattar oftast våra engelsk-kunskaper. Olika språksituationer på arbetet måste därför analyseras. När blir kommunikationsvinsterna så stora att engelskan verkligen är till fördel? När blir det effektivast att arbeta på svenska och kanske låta särskilda översättare ta hand om dokumenten? Och när är engelskan bara prestigefyllt pynt?

Engelskan får heller inte monopolisera vissa arbetsuppgifter. Allt ska vara möjligt att utföra på svenska, även om engelska ibland ligger närmast till hands. Särskilt viktigt är att texter och dokument som reglerar enskilda arbetstagares rättigheter och skyldigheter finns på svenska: anställningsavtal, skyddsföreskrifter, befattningsbeskrivningar m.m. Om detta bör det lagstiftas.

Arbetsmarknadsorganisationer, politiker och språk- och arbetslivsforskare har hittills stått tämligen handfallna. Var finns de genomtänkta utbildningsprogrammen för alla personalkategorier när engelska blir företagsspråk? Var drivs kraven på att underlag till fackliga förhandlingar alltid ska finnas på svenska? Var hittar vi forskningen om hur svenskar arbetar på engelska? Ingenstans, måste man svara. Så kan det inte fortsätta.

Olle Josephson

Att bli herre över e-posten

E-posten är en välsignelse: det blir så mycket lättare att nå folk. Men den är också en förbannelse: vi drunknar i brevflödet. Olle Bälter, forskare vid Tekniska högskolan och Karolinska institutet i Stockholm, lade för två år sedan fram en avhandling om hur e-posten används på svenska arbetsplatser. Här presenterar han sina resultat och ger råd till den som vill ta herraväldet över sin e-post

E-post upplevs i dag som en befriare. Det finns åtskilliga e-postanvändare som kan berätta att när deras e-postserver ”gått ner”, d.v.s. slutat att fungera, är det lika bra att gå hem från jobbet. Man kan inte uträta någonting vettigt längre. När telefonväxeln brakar ihop märker man det inte på annat sätt än att det blir otroligt mycket utträttat den dagen. Samtidigt upplevs e-post som ett okontrollerbart odjur som inte ens silverkulor biter på. Hur kan dessa två kontraster rymmas i ett och samma verktyg?

En effektiv e-postkommunikation blir lättare om man förstår hur olika skilda e-postanvändare gör bruk av sin e-post. Forskningen om e-post har identifierat fyra olika stadier bland användarna utifrån deras hantering av mappar för att lagra e-brev och deras städvanor: nybörjarstadiet, organisatörsstadiet, vårstädardstadiet och det uppgivna stadiet. Det finns studier som tyder på att användarna utvecklas från det första till det fjärde stadiet, d.v.s. från nybörjare till uppgivna. Det finns också matematiska modeller som kan förklara detta. Låt oss se på beteendet i olika stadier!

Nybörjare

Alla börjar vi som nybörjare. Vi har inga gamla e-brev och får väldigt få nya e-brev. Detta leder till att det inte finns något behov av mappar. Ofta är dessutom nybörjare ivriga att hålla ordning på datorn som annars verkar så komplicerad och kastar därför bort e-breven alltefter som de blir lästa eller ärendet avslutat. Den korta erfarenheten av e-post gör att fem e-brev samma dag kan upplevas som många och rent av en överbelastning.

De allra flesta nybörjare tar e-posten till sitt hjärta mycket snabbt. Den blir ett naturligt redskap för både arbete och fritid. Ofta är breven en ersättning för telefonsamtal eller ett snabbt besök på rummet. I dessa hastiga brev är språkfel mycket vanliga, men vi har overseende med dem. Viktigare än att dessa korta e-brev blir språkligt korrekta är att nybörjaren kommer igång med sitt e-brevsskrivande. De allra flesta är också medvetna om att brev som kommer att sparas kräver en annan språklig noggrannhet. När de skriver sådana brev, ändrar de beteendet och ber t.ex. någon annan kontrollläsa innan brevet skickas iväg.

Med tiden får allt fler reda på vår e-postadress. Brev som man inte vill eller kan kasta blir fler än vad som ryms i e-postfönstret – behovet av mappar har uppstått. De som kommer på hur man ska göra för att skapa och använda mappar gör det. Därmed blir de *organisatörer*.

Organisatörer

Organisatörer är ofta lyckliga e-postanvändare. De känner att de behärskar sitt e-postverktyg och njuter av processen att beta av e-breven genom att läsa, svara på och vidarebefordra dem. Inkorgen, korgen för inkommande e-post, fungerar som en automatisk att-göra-lista.

Ett glädjeämne, som nybörjare upptäcker men som nu blir allt viktigare, är möjligheten att lägga ett ärende på någon annans bord. Till skillnad från uppgifter som måste lösas per telefon blir ett e-brevs ärende avklarat. Man skriver sin förfrågan eller ett svar, och när man sedan skickar iväg brevet är ansvaret för ärendet överfört till någon annan. När man vet att endast ca 25 procent av telefonsamtalsförsöken lyckas, är det lätt att inse varför man hellre tar till ett e-brev, så att man kan känna att det blir en sak mindre att tänka på. Det finns studier som visar att många e-postanvändare helst tar hand om e-posten före andra ärenden just därför att de kan beta av så mycket på kort tid och känna tillfredställelse över att ha utträttat något.

Perioden som lycklig organisatör är för en del användare begränsad. Efter en tid (som kan vara flera år) har e-posttrafiken ökat till 40–60 brev per dag. Blir man chef får man plötsligt en massa information som automatiskt går ut till alla chefer; man ska fungera som en mel-

lanlänk mellan överordnade chefer och personalen. Dessutom börjar nu ens underordnade att skicka kopior för kännedom (cc).

De många kännedomskopiorna beror på att personalen tror, eller lärt sig av egen erfarenhet, att om man gör något dumt kommer man att hållas ansvarig för det. Håller man då sin chef informerad genom att skicka e-brev, så blir det chefen som får ta smällen.

En annan anledning till att chefer får många e-brev är att de ofta har något att säga till om i löneförhandlingar och vid befordran. Alla som bryr sig om sin lön vill därför vara synliga på något sätt. Att skicka e-brev och berätta vad man gjort eller kommer att göra blir en del i den ständigt pågående kampanjen för högre lön och position.

En del blir helt uppslukade av e-posten. Det värsta fallet jag känner till är en projektledare som hade ca 80 000 e-brev sparade i 1 305 mappar. Han ägnade fem timmar varje dag till att hantera e-post och ytterligare två till telefonsamtal!

Åker man iväg på en tjänsteresa eller tar semester utan möjlighet att läsa sin e-post kan det medföra att hundratals e-brev ligger och väntar när man kommer tillbaka. Första dagen efter en sådan frånvaro har man inte tid att ta hand om alla brev, varför det stora kaoset breder ut sig bland e-breven. Varar detta kaos för länge kommer organisatören att tvingas att ge upp och blir i stället en *vårstädare*.

Vårstädare

Vårstädarna har gett upp alla möjligheter att städa bland e-breven annat än mycket sällan och ser ofta med avsmak på sitt ormbö till e-post. Många e-brev är insor-

terade i mappar, men inte alla som hör ihop, vilket gör att det blir allt svårare att söka efter gamla brev, eftersom man inte vet om man ska leta i inkorgen eller i någon av mapparna. Det händer allt oftare att man missar att läsa och svara även på viktiga e-brev.

Ibland kan en vårstädare i sin iver att hinna med så många e-brev som möjligt läsa inkommande frågor lite slarvigt och skickar iväg ett kort svar. Eftersom frågan är missuppfattad blir mottagaren förvirrad och skickar ännu ett e-brev eller, hemska tanke, ringer eller kommer på ett personligt besök för att reda ut det hela.

Direkta samtal är ett mycket bättre sätt än e-post att hantera missförstånd, oklarheter och känsliga frågor. Men denna form av kommunikation tar mer tid. För att spara tid försöker många upptagna personer att styra över så mycket som möjligt av kommunikationen till e-post, som till skillnad mot telefon och personliga besök har fördelarna att man dels kan tänka igenom vad man säger först, dels kan korrigerera det fram till dess att man skickat brevet så att maximal tydlighet uppnås.

Denna minimering av kommunikation via telefon och direkta samtal motverkas av att människor är sociala varelser med ett stort behov av att träffa andra människor. Det får oss att göra sådana tidsineffektiva saker som att ringa eller komma på personliga besök, även om ärendet skulle kunna klaras av enkelt med ett e-brev. En avvägning mellan effektivitet och social aktivitet är många gånger svår, eftersom sociala relationer är viktiga för samarbete på längre sikt.

Vårstädarna löser problemet med e-postkaoset genom större rensningar

endast när servern blir full eller när de råkar få tid över. Det är tidseffektivt under en kort period eftersom det går åt mycket tid att se till att e-brev som ska sparas hamnar i rätt mapp. När antalet brev i inkorgen börjar bli lika många som breven i mapparna, så blir mapparna snarare en belastning. Många tar konsekvensen av detta och ger upp mappsor- teringen helt och hållet. De blir *uppgivna* e-postanvändare.

De uppgivna

I kategorin uppgivna e-postanvändare finner vi ofta högre chefer som tar till möjligheten att låta en sekreterare fungera som filter till e-posten.

Ett vanligt förslag till lösning på problemen med att sortera e-breven i mappar är att använda filter som automatiskt sorterar in inkommande e-brev i mappar. Det är en alldeles utmärkt idé för programmerare, men för resterande 99 procent av mänskligheten finns inte kunskapen om hur man programmerar filter. När man väl får problemen som filtren ska lösa har man inte heller tid att lära sig det.

Så kallade agenter, d.v.s. program som lär sig av användarens beteende och fungerar som automatiska filter, verkar idealiska. Men en agent kan inte göra ett bra jobb utan återkoppling, och användaren måste därför tala om för agenten vilka brev som den har sorterat rätt och fel. Användaren ägnar därför tid åt att bedöma agentens insats i stället för att sortera e-brev. Betygssättning av agenten kan vara en trevligare sysselsättning än själva sorterandet, men det finns en nackdel. Den reflektion man gör över ett e-brev innan man lägger det i en mapp är viktig för att man ska komma ihåg e-brevet och

därmed kunna söka efter det. Ju mindre man tänker på ett brev, desto större blir risken att man inte kommer ihåg det.

Råd

Hur får man då e-postkommunikationen att fungera så effektivt det nu går? Jag avslutar med några förslag på vad varje e-postanvändare kan göra för att förbättra kommunikation och administration:

Tänk på mottagarna!

Skriv essensen av, eller helst hela, meddelandet i ämnesraden. Om brevet är mycket kort kan då mottagaren se ditt ärende när han eller hon skummar igenom listan med e-brev. För upptagna mottagare betyder det att ditt meddelande blir läst och det ökar betydligt chanserna att du får ett svar.

Vet du vilken sorts dator mottagaren sitter vid och vilka program som finns installerade på den? Om inte, bör du undvika bilagor och skicka all text direkt i e-brevet. Skickar du ändå en bilaga, bör den gå som ren text. Även om datortypen är densamma kan mottagaren ha en äldre version av programmet som du skapar bilagan med, och då kan mottagaren inte öppna den.

Använd "svara-till-alla" endast om det är nödvändigt. Ofta är det tillräckligt att endast en person får svaret och allt för ofta skickas e-brev slentrianmässigt till allt för många.

Tänk på ärendet!

Om ärendet är oklart, om du är osäker på vad du vill eller om ärendet är känsligt, så är det bättre med personliga samtal i stället för e-brev. Är mottagaren svår att nå för samtal, skicka ett e-brev och be om ett telefonsamtal eller personligt besök.

Tänk på dig själv!

Stäng av plinget så att inkommande e-brev inte avbryter annan verksamhet. Ställ in programmet så att du, inte programmet, bestämmer när nya brev ska hämtas från servern. Ta kontrollen över din e-post och bestäm själv när du vill läsa.

Om du inte har tid att sortera e-brev i mappar men ändå vill spara dem, skapa en mapp där du lägger alla avslutade ärenden (e-brev). På så sätt kan du ha en att-göra-lista i inkorgen, och i de allra flesta e-postsystem kommer det dessutom att gå fortare att öppna e-postprogrammet. När mappen med sparade e-brev blir för stor, arkiverar du de äldsta breven på t.ex. en cd.

Du behöver inte läsa alla e-brev! Lär dig att skilja på viktiga, oviktiga, akuta och icke-akuta arbetsuppgifter. Ta hand om de viktiga först och bry dig inte om alla oviktiga.

Olle Bälters doktorsavhandling heter *Electronic mail in a working context*. Kungliga Tekniska Högskolan. Stockholm.

Ny namnlängd 2001

Nästa år kan Jannike fira namnsdag 11 januari och Freja den 23 samma månad. Och Johan får flytta sitt firande från 24 juni till tredjedag jul! En ny namnlängd introduceras i almanackorna. Forskningschefen vid Språk- och folkminnesinstitutets namn-avdelning i Uppsala, Eva Brylla, ger en bakgrund. Artikeln bygger på de olika bidragen i *Namnlängdsboken. Historien bakom namnen i almanackan*, som Svenska språknämnden just givit ut.

Från och med 2001 gäller en ny namnlängd i de svenska almanackorna. Orsaken är att det under ett antal år har rått en viss oordning i det svenska namnsdagsfirandet. Det har i sin tur till stor del berott på att ingen har haft förvaltningen av almanackans namnlängd som officiellt uppdrag sedan Vetenskapsakademiens almanacksprivilegium upphörde 1972. Den namnlängd som nu presenteras är resultatet av drygt två års arbete av en arbetsgrupp som har bestått av representanter för de lärda akademierna, folklivsforskningen, namnforskningen, språkvården, den kyrkohistoriska traditionen och de almanacksutgivande förlagen.

Historik

Namnsdagar och namnsdagsfirande har sitt ursprung i den kristna traditionen. Under 1100-talets senare del började kyrkan framställa kalendarier, kronologiska uppställningar av årets dagar, för att reglera de kyrkliga festdagarna till helgonens minne. Fram mot 1500-talet hade de kristna helgonens namn som fanns i den kyrkliga kalendern alltmånga trängt

undan de gamla nordiska namnen. Den ursprungliga namnlängden bestod alltså av helgonnamn. Namnlängden kom sedermera att i viss mån sekulariseras i och med att namn på kungar och adelspersoner infördes, men helgonnamnen dominerade ända till på 1800-talet. Vetenskapsakademien, som sedan 1749 hade privilegiet att utge almanackor, föreslog 1831 en modernisering av namnlängden. Det skulle dock dröja ända till 1899 innan man i en riksdagsmotion väckte förslag om att almanackans namnlängd skulle ersättas med ”en ny, mera tidsenlig och svensk namnlängd”.

1901 års namnlängd

Den namnlängd som tillkom 1901 var mycket radikal. Mer än 150 helgonnamn hade strukits, däribland *Emerentia*, *Nikonor* och *Polykarpus*, ett trettiotal namn hade ändrats, och drygt 170 nya namn hade tillkommit, t.ex. *Arne*, *Edit* och *Gerda*. Av de 357 namnen var 134 kvinnonamn, alltså bara en dryg tredjedel.

En del av de nyinsatta namnen hade tillkommit för att hedra minnet av histo-

riska personer, t.ex. *Olavus Petri*, *Linnea* (efter Carl von Linné), *Jenny* (efter Jenny Lind), *Birger* (efter Birger Jarl).

I namnlängden 1901 förkortades eller försvenskades latinska former: *Andreas* omformades exempelvis till *Anders*, *Juliana* till *Julia*, *Laurentius* till *Lars*. Vissa namnskiften tillkom genom viss fonetisk överensstämmelse mellan ett äldre och ett yngre namn. Så ersattes t.ex. *Bonifacius* av *Bo*, *Erhard* av *Erland*. Ren ljudlighet torde också ha spelat in vid ändringar som *Lasarus* till *Assar*, *Sixtus* till *Sixten* och *Beda* till *Blenda*.

Vissa namn tillkom genom tämligen lösa associationer med helgonnamnet: *Nestor* ersattes exempelvis av *Torgny*. I bytet ansågs betydelseassociation ha spelat in: *Nestor* beskrivs av Homeros som en vis och vördnadsbjudande åldring, vilket enligt traditionen också kännetecknade *Torgny* lagman. *Sigvard*, vars förled innehåller ett ord för ’seger’, ersatte *Victorinus* (jfr lat. *victoria*, ’seger’), *Börje* (som egentligen är en form av namnet *Birger*) sattes in i stället för *Primus* (av lat. *primus*, ’först’) på grund av förmodad association till ordet *början*. *Enar* kom in i stället för *Cyprianus* (jfr *en* – *cyress*). Vidare ersattes *Narcissus* av *Viola* och *Marie aflelse* av *Virginia* (av lat. *virgo* ’jungfru’). Namnet *Zephyrinus* (jfr *Zefyros*, namn på västanvinden) byttes ut mot *Östen*. Särskilt fick man kritik för att *Ida* placerades på den tidigare *Korsmässodagen* (alluderande på Charlotta Bergers dikt *Korset på Idas grav*) och att *Jesper*, som skulle påminna om Jesper Svedberg, råkade hamna på dagen före *sju sovares dag*.

1986 års namnlängd

År 1972 upphörde Vetenskapsakademiens privilegium att gälla, och frågan om namnlängdens officiella status kom att diskuteras. Namnforskarna Thorsten Andersson och Lena Peterson samt dåvarande språkvårdaren vid Sveriges radio Åke Jonsson skrev vid flera tillfällen under 1980-talet till Utbildningsdepartementet och uppvtaktade även kulturministern i frågan. Deras skrivelser (den senaste 16 juni 1987) och uppvtaktning lämnades emellertid utan åtgärd av regeringen.

Almanacksförlaget Esselte hade under tiden beslutat att på egen hand ta initiativet till en namnlängdsreform och vände sig till Roland Otterbjörk, som sedan 1960-talet arbetat med ett förslag till en kommande namnlängdsrevision. Hans syfte var först att åstadkomma en dubbel namnlängd, där varje dag under året skulle vara försedd med ett mansnamn och ett kvinnonamn. År 1986 lanserade han i stället en trenamnlängd. Mottot löd ”1 000 namn att fira”. En dag i månaden lämnades öppen för ett valfritt namn, som inte ingick i almanackan. Syftet bakom 1986 års namnlängd var dels att spegla det aktuella namnbruket, dels att möta jämställdhetskravet på lika många kvinnonamn som mansnamn. Eftersom namnen från 1901 års namnlängd skulle stå kvar som första namn, var det svårt att uppfylla kravet på att varje namn skulle vara frekvent. Så hade t.ex. 64 namn, däribland *Fridolin*, *Fylgia* och *Sante*, mindre än 100 namnbärare. Det andra kravet utgjorde också ett problem i och med att det var svårt att finna tillräckligt många lämpliga kvinnonamn. Otterbjörk tvingades t.ex. att ta med

smeknamnsformer som *Bojan*, *Viran* och *Lotten*, dubbelnamn som *Annefrid* och *Gunbritt* och varianter som *Astri* – *Astrid*.

1993 års tvånamnslängd

Eftersom vissa kritiska synpunkter på trenamnslängden efter hand hade införts, påbörjade almanacksförlaget Esselte en revidering av 1986 års namnlängd. Fil. lic. Per Henningsson fick uppdraget, och ett första förslag till ny namnlängd förelåg 1989. Revideringens syften var dels att redovisa ett representativt namnurval som tar hänsyn både till kulturhistorisk tradition och till frekvensundersökningar under hela 1900-talet, dels att erbjuda vägledning vid val av förnamn, slutligen också att genom ett fylligare och modernare namnurval uppmuntra till namnsdagsfirande.

Underlag för urvalet av namn blev folkbokföringsstatistik för olika skeden av 1900-talet med inriktning på alla namn med minst 400–500 namnbärare. Av dessa ca 1 500 namn återstod 600–800 namn, sedan främmande namn och stavningsvarianter räknats bort. Det var alltså svårt att hålla kvar en trenamnslängd, och det var lika svårt som tidigare att få fram tillräckligt många kvinnonamn.

Revideringen resulterade i en tvånamnslängd, och antalet namn i denna var 719, med nästan jämn fördelning mellan mansnamn (51 %) och kvinnonamn (49 %).

Huvudprincipen var att sammanföra namn som på något sätt var lierade med varandra. Henningsson tog fasta på fyra typer av samband: 1) mans- och kvinnonamn av typen *August* – *Augusta*, *Mikael* – *Mikaela*; 2) varianter av ett och samma

namn: *Mattias* – *Mats*, *Sigrid* – *Siri*; 3) namn med variation i förled eller efterled: *Ingvar* – *Ingvor*, *Herbert* – *Gilbert*; 4) allittererande namn: *Hugo* – *Hagar*, *Rut* – *Ritva*.

I trenamnslängden hade 1901 års namn behållits som förstanamn. 1993 års tvånamnslängd var i detta hänseende en kompromiss. Helt strukna var 11 namn, t.ex. *Ambrosius*, *Eufemia*, *Götilda*, *Napoleon*, *Nikodemus*, *Teofil*, och 5 namn ersattes av vanligare former, t.ex. *Paulus* av *Paul* och *Pål*, *Botilda* av *Bodil*.

Lågfrekventa namn som fick kvarstå i namnlängden 1993 var helgonnamnen *Tiburtius* och *Bartolomeus*. De är bägge märkesdagar i det gamla bondeåret.

Av de namnlösa dagarna återstod endast nyårsdagen och juldagen.

2001 års namnlängd

Från och med 1994 har alltså flera namnlängder existerat på den svenska almanacksmarknaden vid sidan av varandra, 1993 års namnlängd med två namn per dag och den traditionella ennamnslängden från 1901. Även Svenska kyrkan sammanställde en egen namnlängd. Många fann detta otillfredsställande, och på försommaren 1996 tog Svenska Akademiens sekreterare Sture Allén kontakt med almanacksföretagen och representanter för Vitterhetsakademien, Vetenskapsakademien och Svenska språknämnden för att diskutera om det var möjligt att åstadkomma en gemensam namnlängd. Det framhölls bl.a. att förvirringen som uppstått genom flera alternativa namnlängder kunde minska uppgången i namnsdagsfirandet. För att namnfrågan skulle belysas från flera håll beslöt man att anordna ett symposium för namnforskare, kalenderexper-

ter och representanter för Kulturdepartementet och Svenska kyrkan.

Symposiet ägde rum i november 1996. Vid detta togs bl.a. frågan om huvudmannskapet upp. Man var överens om att en icke-kommersiell instans var att föredra. Det beslöts att ett arbetsutskott skulle bildas, i vilket varje slag av intressent skulle ha en representant. Följande företrädare kom att ingå i arbetsutskottet: Sture Allén (för akademierna), Lotten Wesslén (för kyrkan och övriga kulturvårdande instanser), Gustaf Edström (för almanacksförlagen), Birgitta Lindgren (för språkvårdarna) och Eva Brylla (för namnforskarna). Till utskottet knöts även Bengt af Klintberg som företrädare för folklivsforskningen och Bo Svensén från Svenska Akademiens sekretariat som utskottets sekreterare.

Arbetet var omfattande och kom att pågå under drygt två år. Resultatet har blivit en namnlängd avsedd att motsvara krav på såväl omsorg om kulturarvet som anknytning till ett levande namnbruk.

Namnslängden omfattar totalt 615 namn, varav 302 (49 %) kvinnonamn och 313 (51 %) mansnamn. I den nya namnlängden finns både ennamnsdagar (104) och tvånamnsdagar (254), och en dag, trettendedag jul (6/1), har till och med tre namn: *Kasper*, *Melker* och *Baltsar* (namnen på de tre vise männen).

I förhållande till namnlängden 1901 har 18 namn tagits bort: *Agaton*, *Ambjörn*, *Ambrosius*, *Anund*, *Augustin*, *Eufemia*, *Flora*, *Gideon*, *Gustava*, *Götilda*, *Hilma*, *Napoleon*, *Nikodemus*, *Olavus Petri*, *Petrus*, *Sakarias*, *Sigmund* och *Teofil*; 274 namn har införts och 46 har flyttats.

I förhållande till namnlängden 1993 har 136 namn tagits bort, 139 namn flyt-

tats till andra dagar, och 27 nya namn införts, däribland *Adriana*, *Denise*, *Irnelin*, *Jannike*, *Lea*, *Leila*, *Maximilian*, *Natalie* och *Sissela* som inte funnits med i någon tidigare namnlängd.

I 2001 års namnlängd är sex dagar namnsdagslösa: nyårsdagen, kyndelsmässodagen, Marie bebådelsedag, Johannes Döparens dag, allhelgonadagen och juldagen. Därtill kommer vart fjärde år skottdagen.

Den kyrkliga märkesdag som tidigare hette *menlösa barns dag* och som i 1901 års almanacka saknade namnsdag, kallas i 2001 års namnlängd *värnlösa barns dag* (28/12). Namnbytet beror på att ordet *menlös* i dagens språkbruk har fått en nedsättande innebörd, ungefär 'intetsä-gande', i stället för den ursprungliga 'oförmögen att skada'. På samma dag har också *Benjamin* (den yngste av Jakobs söner) sedan 1993 sin välfunna plats.

Vissa historiska och folkloristiska märkesdagar har bara ett namn. I det gamla bondesamhället var det ursprungligen naturens almanacka som gav bondeåret dess rytm. När almanackorna sedermera kom i bruk blev de hjälpmedel att styra arbetsårets indelning. Arbetslivets alla etapper knöts till namnen i almanackan. Erik-dagen, den 18 maj, har t.ex. i södra Sverige kallats *Lin-Erik*; då skulle linet sås. Den 25 maj, när *Urban* har namnsdag, var den sista sådagen: "Urbanus knyter till säcken". Annadagen kallades på många håll "Anna med kannan"; då började man brygga julölet. Namnlängdens uppgift är alltså inte bara att spegla nutida namnskick utan även att bevara kontinuiteten i namnskicket och bidra till att kalendariska traditioner inte faller i glömska.

Sammanföringen av namn på samma dag har baserats på samband av olika slag:

1) Namnen utgör en manlig och en kvinnlig form av samma namn (*August – Augusta*).

2) Språkhistorisk släktskap föreligger mellan namnen i sin helhet (*Andreas – Anders*).

3) Språkhistorisk släktskap föreligger med s.k. variation i förled eller efterled (*Gudmund – Ingemund; Gunborg – Gunvor*).

4) Ett betydelsemässigt samband föreligger (*Pontus – Marina*; båda har med 'hav' att göra).

5) Namnen kommer från samma språk eller språkområde (*Malkolm – Morgan*; båda är av keltiskt ursprung). Principen tillämpas dock inte på nordiska namn eller namn från stora långgivande språk som tyskan, franskan och engelskan.

6) Det finns ett kulturellt samband av annat slag (*Rakel – Lea*; båda är bibliska namn).

Dessa principer tillämpades också i 1993 års namnlängd. Däremot har hopparning av namn som börjar på samma bokstav utan att vara språkligt besläktade, t.ex. *Ester – Estrid, Hugo – Hagar*, inte accepterats. Anledningen är att man man av ljudlikheten i namnens början kan förledas att tro att namnen har samma ursprung. Namn som inte har kunnat kombineras med något annat namn står därför nu ensamma.

Balansgång

I arbetet med namnlängden har syftet varit att beakta såväl vårt kulturarv som det levande namnbruket. Ett problem med att upprätta en fungerande namnlängd är att olika principer kan motverka varandra. Å ena sidan finns omsorgen om hävd och tradition och å andra sidan kravet på att längden skall spegla namnbruket och fungera som en hjälpreda vid val av dopnamn. En ständigt återkommande fråga är i hur hög grad frekvens och namnmode skall speglas i namnlängden. I vilken utsträckning namnlängden 2001 har lyckats balansera mellan dessa syften och intressen får andra avgöra.

Den nya namnlängden, som är tänkt att utgöra en lösning på lång sikt, skall förvaltas av *Namnlängdskommittén*, som utgörs av företrädare för Svenska Akademin, Vetenskapsakademien, Vitterhetskademien och Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI).

Litteratur

Namnlängdsboken. Historien bakom namnlängden i almanackan. Stockholm. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 83.)

Frågor och svar

Think tank

Jag har på många olika sätt försökt hitta en bra översättning till svenska av uttrycket *think tank*. Och endast funnit följande: hjärntrust, expertmöte för att lösa problem.

Har ni något tips om var jag ska leta eller en fyligare beskrivning av vad som avses?

Mariann Fäldt

Svar: *Think tank* verkar vara ett vanligt modeuttryck just nu, och det tycks kunna stå för olika saker. Ur tidningarna har jag tagit några exempel som visar ordets karaktär av lätt urvattnat modeord:

Jag ser mig själv som hemmets think-tank med kompetens att planera hushållets investeringar;

Gunnar Wetterberg, direktör vid kommunförbundet och "enmans-think tank";

WHO behövs, som "think tank" och kunskapsresurs för hela världen.

Exemplen visar att etablerade svenska ord ofta mer precist säger vad det kan

vara frågan om: *idéspruta, hjärna, utvecklingsavdelning, utredningsgrupp* med flera. I betydelsen 'grupp som ska utveckla nya långsiktiga idéer' ser man rätt ofta *tankekedja*. Det är ett bra ord.

Ola Karlsson

Biografer med flera salonger

Jag har problem att hitta -- eller skapa -- ord för olika sorters biografer. År 1970 öppnades den första bion i Sverige med fler än en salong. Då sade man *multi biograf*. På senare år har man börjat kalla de äldre biograferna med endast en salong för *singelbiografer*. Är ordparet *multibio* och *singelbio* välvalt, eller har ni andra förslag?

Nu kommer för övrigt de ännu större *multibiograferna*. Först ut blir den i Kungens kurva i Stockholm med 18 salonger. Den kallas *megaplex*. Ska vi hitta på ett svenskt ord för detta, eller ska vi tala om *singelbiografer, multi-biografer* och *megaplex-biografer*? Komplicerat ...

Kjell Furberg

Svar: *Multibiograf*, som är betydligt vanligare än kortformen *multibio*, och *singelbiograf*, tycks vara ganska vanliga benämningar för dessa begrepp. Det går bra att använda orden på detta sätt. Vill man vara riktigt tydlig, kan man pröva mer begripliga och beskrivande uttryck som *ensalongsbiograf* och *flersalongsbiograf*. Andra ord är mindre lyckade, t.ex. det minst sagt svårtydda *megaplexbiograf* eller det mångtydiga *filmstad*.

Ofta behöver man inte precisera antalet salonger i en biograf. I de fall där man verkligen vill framhäva antalet salonger kan det ofta räcka att skriva "en ny biograf med 20 salonger" eller möjligen "en ny storbiograf med 20 salonger".

Ola Karlsson

Nollvisionen

"Nollvisionen" i trafiken ska av Vägverket och regeringen uttydas 400 omkomna i trafiken årligen. Är det verkligen en rimlig användning av ordet *nollvision*?

Bengt Olof Hansson

Svar: *Nollvision* betyder i grunden självfallet en målsättning mot noll av något, i detta fall 'målsättning om noll döda (och allvarligt skadade) i trafiken'. I politiska sammanhang anger "visionen" snarast en ambition med stegvisa mål. Vägverket har då satt ett maximum för antalet döda till 400 personer per år, medan t.ex. Trafiknämnden i Göteborg enligt en tidningsnotis "satt upp en egen 'nollvision', uttryckt att under 15 år med utgångspunkt från 1990 minska antalet dödade och svårt skadade med 60 procent".

Detta måste anses vara en oegentlig användning av *nollvision*: man bör försöka skilja på visionen (noll döda) och dess delmål. Dessutom finns här en uppenbar risk att uttrycket urholkas. Den risken lär inte minska av att *nollvision* i dag allt oftare används i en utvidgad, överförd betydelse: en fotbollsmålvakt har en "nollvision" om att släppa in så få mål som möjligt, ett företag har en "nollvision" om så få produktreklamationer som möjligt o.s.v.

Ola Karlsson

Quigong

Qigong, qi gong, quigong, taiji, taichi, tai-chi – vilken stavning är korrekt?

Monica Katarina Frisk,
tidningen Hälsa

Svar: Vi rekommenderar att man skriver *qigong*. Ibland används förledet *qi*, 'livsenergi', ensamt, och skrivs då följdriktigt just så. Detta skrivsätt följer pinyinssystemet, det normala transkriberingssystemet för kinesiska skrivet med latinska bokstäver. Enligt samma system skriver man *taiji*. Stavningen *taichi* går tillbaka på ett annat ganska utbrett transkriberingssystem, Wade Giles-systemet.

Ola Karlsson

Varning för vinstvarning

Vad innebär *vinstvarning* i ekonomiska sammanhang – varning för vinst eller?

Svar: Ordet *vinstvarning* används i betydelsen 'varning för att vinsten inte kommer att bli så hög som förväntat'. Det är alltså inte fråga om att man varnar för vinst utan snarare för "icke-vinst"!

I sammansättningar med *-varning* uttrycker förleden normalt något

oönskat, t.ex. *kalkvarning* och *stormvarning*.

Vinstvarning är alltså svårbegripligt och bör undvikas. Ett bättre ord vore kanske *lågvinstvarning*.

Claes Garlén

Harmoni(s)era

Vad är det för skillnad på *harmoniera* och *harmonisera*?

Svar: Verben *harmoniera* och *harmonisera* har använts i svenskan sedan 1700-talet.

I modernt språkbruk avses med *harmoniera* dels (framför allt i musikaliskt eller annat konstnärligt fackspråk) 'vara i harmoni', 'vara i samklang', dels (i allmänt språk) 'överensstämma'. Exempel:

En del av bilderna är tonade i en sandbeige kulör, vilket ger dem en torr, ökenartad karaktär som harmonierar väl med det karga, sandiga och trädlösa landskap där Moffatts figurer rör sig.

VSOP-konjakens utsökta bouquet harmonierar likt inget annat med de många komplicerade smaker som en äkta kinesisk bankett erbjuder.

Med *harmonisera* avses dels (framför allt i musikaliskt fackspråk) 'förse melodi med ackord eller harmonier', dels (mera allmänt) 'bringa i överensstämmelse eller samklang', 'bringas att harmoniera'. Exempel:

Ingenstans i bestämmelserna om EMU återfinns något påbud om att harmonisera skatter eller välfärdsutgifter.

Verbet *harmoniera* är i nutida språkbruk vanligen intransitivt, d.v.s. det konstrueras utan objekt, medan *harmonisera* vanligen är transitivt, d.v.s. konstrueras med objekt. Det finns dock exempel – även nutida – på att *harmoniera* används transitivt:

Schamanism är beteckningen på en samling uråldriga metoder för att bevara fysisk och psykisk hälsa, harmoniera människan med naturen ...

Likåså kan *harmonisera* förekomma med intransitiv konstruktion:

Livstidsavstängning harmoniserar inte med svensk straffpraxis.

Sådana konstruktionssätt är emellertid relativt sällsynta.

Claes Garlén

Eneuromynt och femeurosedlar

Heter det *eneuromynt* eller *eneurosmynt*?

Svar: Frågan om det skall heta *eneuromynt* eller *eneurosmynt*, *femeurosedel* eller *femeurossedel* diskuteras livligt av språkvårdarna för ett par år sedan. Problemet är alltså om det skall vara ett *s* i fogen mellan den sammansatta förleden (*eneuro-/femeuro-*) och efterleden (*-mynt/-sedel*) eller inte. Ett argument för att ha ett *s* i fogen är att vi redan har bildningar som *50-öresmynt* och (det inte helt jämförbara) *tjugokronorssedel*. Å andra sidan slutar det inlånade ordet *euro* på (obetonat) *-o*, och när förleden i sammansatta ord slutar på *-o* tillkommer vanligen inget *s* mellan förled och efterled, vare sig förleden är enkel som i *saldobelopp*, *ekoeffekt*, *machobeteende* eller sammansatt som i *närvaroplikt*, *personkontonummer*, *rullskridskoåkare*. Ett undantag är orden *kilo* och (eventuellt) *hekto*: *femkilosgädda*,

tvåhekto(s)förpackning. Formerna *eneuromynt* och *femeurosedel* följer alltså ett redan etablerat mönster för sammansättningar med förled som slutar på *-o*, och det blev också dessa former som språkvårdarna till slut enades om och nu rekommenderar. Samma princip gäller förstås även motsvarande bildningar med valutabenenämningarna *peso* och *escudo*, t.ex. *fempesomynt*, *500-escudo-sedel*.

Lena Moberg

Lantställen och landställen

Jag har hört att många människor säger att de skall åka till sina *landställen*. Heter det inte *lantställe*? Eller menar de något helt annat? Om det nu heter *landställe*, heter det i så fall *landhandel* också?

Språkligt förvirrad
journalist

Svar: Både *lantställe* och *landställe* förekommer, och båda är korrekt svenska. Men *lantställe* är mycket vanligare och rekommenderas i första hand i ordböcker och ordlistor. Där emot kan det bara heta *lanthandel*, liksom det heter *lantarbetare*, *lantbru-*

kare och lantmätare.

När *land* används som förled i sammansättningar i betydelsen 'i motsats till staden' får det alltså oftast formen *lant-*, liksom i *lantlig*. I betydelsen 'fasta marken' (i motsats till vattnet, sjön och havet) är förleden mestadels *land-*, *landbrygga*, *landbris*, *landgång*. I betydelsen 'rike', 'politisk enhet' blir förleden oftast *lands-*, *landsflyktning*, *landsplåga*, *landssorg*. Det är alltså skillnad på *lantmän* och *landsmän*.

Helt genomförd är dock inte den här fördelningen. Det heter ju t.ex. *landsort* och *landsbygd*, fast *land-* här används i betydelsen 'i motsats till (stor)staden'. *Landställe* kan ses som ett annat undantag. Enligt huvudmönstret skulle det ju betyda 'ställe på land' i motsats till *sjöställe*, men nu används det alltså ibland som variantform av *lantställe*.

Att just *landställe* dykt upp som alternativform i skrift beror nog på uttalsförhållanden. Många människor säger i ledigt tal varken *lantställe* eller *landställe* utan *lannställe*. I andra sammansättningar med

lant- hörs *t*, men det efterföljande *t* i *ställe* gör en uttalsreduktion naturlig. *Lant-* i *lantställe* uttalas alltså då på samma sätt som *land-* i *landkänning* eller *landkrabba* d.v.s. som *lann*.

Förklaringen till de olika förlederna *lant-*, *land-* och *lands-* är delvis historisk. Många sammansättningar med *lant-* har kommit till under inflytande av tyskan, där motsvarande ord *Land* uttalas /lant/. Sammansättningar med *lant-* stavades före 1906 års stavningsreform *landt-* i svenskan. Nu för tiden bildar vi ytterst sällan nya sammansättningar med formen *lant-*.

Birgitta Lindgren,

Olle Josephson

Svensksåld

Jag har funderat en del kring ordet *svensksåld*, som blir mer och mer betydelsefullt i bilbranschen. Är det verkligen korrekt att säga att en bil är *svensksåld* om man med det avser att bilen såldes som ny i Sverige?

Jag tycker *Sverigesåld* borde vara det korrekta ordet.

Peter Sörman,
Information AB

Svar: Visst kunde det heta *Sverigesåld*, *Sverigetillverkad* o.s.v. Vi ser gärna att dessa ord kom till användning. Men eftersom det finns ord som *svenskbyggd*, *svenskproducerad*, *svenskregistrerad*, *svensktillverkad*, där *svensk-* betyder 'som byggts etc. i Sverige', måste man godkänna även *svensksåld*. Lika lite som man kan missförstå *svensktillverkad* som tillverkad av någon svensk i exempelvis Tyskland, finns det anledning att tro att någon missförstår *svensksåld* som såld av någon svensk i utlandet.

Birgitta Lindgren

ULF TELEMAN

Grammatiken och språknormerna

Vad innebär Svenska Akademiens stora grammatik för språkriktigheten? Frågan dök upp i fyra recensioner i Språkvård 2/2000. Nu ger sig akademigrammatikens huvudredaktör, professor Ulf Teleman, in i debatten. Först visar han hur akademigrammatiken kan påverka normföreställningarna genom att beskriva eller låta bli att beskriva olika konstruktioner. Sedan diskuteras hur man i tre steg avgör om ett uttryck är bra eller dåligt. Akademigrammatiken kan användas i alla tre stegen.

Grammatiken var från början i första hand ett redskap för normering. I språkgemenskaper med redan standardiserade skriftspråk, etablerad skriftspråklig tradition och utbredd läs- och skrivkunnet är grammatikens normerande roll mindre. Ni som läser denna text behäskar säkert det svenska standardiserade skriftspråket också som skribenter, och jag vill hävda att ni har lärt er det mesta av denna mångfacetterade kunskap utan hjälp av grammatikregler.

Språkvetenskapen ser i dag grammatiken som en i första hand beskrivande vetenskap, i andra hand som ett sätt att förstå den allmänna och den särspråkliga grammatiken. Därför var det inte så förvånande att landets grammatikforskare på 1980-talet, när projektet Svenska Akademiens grammatik (SAG) sjösattes, ansåg det självklart att den skulle vara deskriptiv, inte normativ.

Men relationen mellan beskrivning och normering är inte oproblematiske.

Föreställningar om normer

Att den planerade grammatiken inte skulle vara normativ innebar att den skulle beskriva hela det faktiska språkbruket, alltså även sådant som vissa språkvårdande instanser hade utdömt som felaktigt. Avgörande var att kvalificerade språkbrukare sa eller skrev så. Grammatiken skulle ge en sanningsenlig bild av den kollektiva grammatik som ligger bakom det samtida standardspråkbruket, d.v.s. de konventionellt underförstådda regler som skribenten och talaren normalt har internaliserat, omedvetet eller medvetet. Det skulle vara grammatikerns uppgift att tala om hur det verkligen förhåller sig – utan att sätta några betyg på verkligheten.

Av denna deskriptiva ambition följer självklart att grammatiken skall ange hur uttryck förbinds med betydelse, ungefär som sker i en ordbok. Hit hör det också att ange vilka stilvärden och vilka situationsskrav som kan vara knutna till alter-

nativa uttrycksätt. Det kan vara en placering på skalan från ledig till formell stil. Expressiva satser som *Hur lycklig blev han inte!* och *Vad lycklig han blev!* hör båda till standardspråket, men de har olika stilvärden. Det kan behövas en upplysning om att en konstruktion är talspråklig snarare än skriftspråklig och tvärtom. Det kan vara en upplysning om att uttrycksättet mest används i regionalt riksspråk. Ett exempel är det finlandsvenska *Den matchen vet jag säkert att spelas i morgon*, där bisatsens subjekt (*den matchen*) liksom har extraherats ur bisatsen för att fungera som satsbas i den överordnade satsen. Detta är en typ av satsfläta som sverigesvenskan inte känns vid.

Men av den deskriptiva ambitionen följer också att grammatiken ska ange vilka normföreställningar som kan vara knutna till det ena eller det andra uttrycksättet. Sådana normföreställningar återkommer i skrifter från officiösa språkvårdande organ som Språknämnden eller Svenska Akademien, i skolans läroböcker, i språkriktighets-handböcker som Erik Wellanders *Riktig svenska*, i modersmålets undervisnings-traditioner etc. Att normföreställningar är knutna till en konstruktion är lika viktigt att säga i en deskriptiv grammatik som att ett uttryck är regionalt, förekommer endast i formell stil eller har pejorativ betydelse. Normföreställningarna har samma typ av socialpsykologisk realitet. Därför är det exempelvis rimligt att kommentera reflexiva verbförbindelser som *klippa sig*, 'låta klippa sig', *operera sig*, *konfirmera sig*, *höra av sig* med upplysningen att "olika språkbrukare är olika toleranta mot denna användning".

Ett problem här är att det finns

många sorters språkvårdare: äldre och yngre, konservativa och liberala, med logiska eller pragmatiska böjelser. Det finns också vissa normföreställningar som är mera utbredda än andra. Onekligen hade framställningen blivit mera precis objektiv om man i varje enskilt fall hade kunnat hänvisa till vem eller vilka som gett uttryck för en viss normföreställning. Så har inte skett i SAG. Vi har helt enkelt skyggt för det omfattande arbetet bakom ett så omfattande företag.

Det händer att den deskriptiva grammatiken blir anklagad för skenhelighet på grund av en sådan praxis. Man menar att det är en hycklad skillnad mellan att säga att andra hävdar en viss norm och att själv proklamera den eller explicit ansluta sig till den. För SAG:s författare har ändå denna distinktion varit viktig.

Normering genom uteslutning

För en beskrivning av språket är det lika intressant att veta hur det inte är som hur det är. Ja, ofta får man inte syn på det faktiska språket annat än genom att föreställa sig hur det inte är eller hur det inte kunde vara. För att kunna tala om språket sådant det inte är använder grammatikerna asterisken, som är ett sätt att visa vad som inte omfattas av en viss regel i grammatiken:

Det regnar inte.

*Det inte regnar.

Men det finns något utanför grammatiken också på ett annat sätt. Man kan jämföra med en lagbok, som ju är en prototypisk normativ text. Lagboken beskriver alla handlingar som är förbrytelser. Det som inte står i lagboken är lagligt (även om det skulle vara omoraliskt). En grammatik som SAG beskriver i stället det till-

låtna. Det som inte står i grammatiken är i princip icke-standardspråk, d.v.s. det är ogrammatiskt och därmed felaktigt, om det ger sig ut för att vara standardspråk – hur "rätt" det än må vara i icke-standard-språkliga sammanhang. (Jag skriver "i princip", eftersom man knappast kan läsa grammatiken som en omvänd lagbok. Jämför också med ordböcker: ingen vetlig människa borde dra slutsatsen att ett ord eller en betydelse inte finns i standardspråket bara för att det inte står i den ena eller den andra ordboken.)

Den ofrånkomliga normeringen ligger alltså i avgränsningen av beskrivningsobjektet. Genom att inkludera vissa regler men inte andra drar grammatiken en gräns omkring standardspråket.

Låt oss se på några exempel från gränserna runt standardspråket. Mellan dialekterna och standardspråket finns det en oklar gränzon som vi brukar kalla *regionalt riksspråk*. Uttryck inom denna zon används över större områden. De har inte klang av vare sig folkmål eller storstadsjargong. Några exempel kan visa vilka typer av uttrycksätt som grammatiken måste ta ställning till. Oftast får de konstruktioner som hör hemma i regionalt standardspråk en mera undanskymd plats i framställningen. Hit hör t.ex.

– Ø-plural av neutrer på vokal:

många dike

– skånskt formellt subjekt *där*: *Nu saknas där pasta igen.*

– norrländskt oböjt predikativ i pluralis: *Föräldrarna blev förvirrad.*

Följande konstruktionstyper har däremot bedömts som dialektala och hamnat utanför grammatiken:

– småländsk och halländsk ekokon-

struktion: *Hon tog studenten så hon gjorde.*

– norrländsk bestämd form motsv. obest. f. i standardspråk: *Evas barnet; Har du fått nog maten?*

På samma sätt har det varit svårt att dra gränsen mellan samtida och föräldrat språk, mest beroende på att många språkbrukare på olika sätt har kontakt med äldre svenska genom läsning av tidigare litteratur och därför vid behov kan använda sådant språk i stilistiskt syfte. Även om SAG har satt bortre tidsgränsen kring 1950, blir det ofta nödvändigt att behandla ett äldre språkbruk som spelar en, låt vara marginell, roll för vissa av dagens talare och skribenter.

Somliga konstruktionstyper är visserligen ålderdomliga men ändå klart produktiva i det samtida språket:

– konjunktiv: *I så fall bleve jag glad.*
 – negerad sökande fråga använd med funktion som expressiv huvudsats: *Vilka framgångar hade han inte!*

I andra fall rör det sig om grammatiska fenomen som inte har full produktivitet men ändå lever kvar i fasta vändningar (som optativen i *vare därmed hur som helst* och liknande). Vissa i och för sig föräldrade konstruktionstyper kan återupplivas för att användas i pastischerande stil. Grammatiken kan därför inte gå förbi fenomen som t.ex.

– plurala verbformer: *Nu lågo de verkligen illa till.*

– relativt vilken som attribut: *Folkpartiet, centern och moderaterna, vilka partier alla var emot klumpvisa medlemsinträden [...] (S)*

– fundamentlös deklarativ sats: *Har*

standarden nu blivit så hög, att allt färre synes hava råd med densamma. (S)

[Ett (S) efter ett exempel anger att det är autentiskt och hämtat från sakprosa, (R) betyder romanprosa och (T) talspråk]

I åter andra fall kan det omvänt röra sig om konstruktioner som i skriftspråket ännu inte har så stor frekvens men som verkar ha framtiden för sig och därför rimligen bör noteras:

– underordnad interrogativ sats har formen av interrogativ huvudsats: *Vi får titta på vad ska vi göra.*

– obetonat *den* som könsneutralt generiskt 3 pers. pron.: *Om någon vill röka så måste den göra det på balkongen.*

– nya formord på väg in i skriftspråket från dialekter och ungdomsspråk, t.ex. även *fast*: *Man kan komma ganska nära tältet, även fast det är ljusst.*(R)

En annan viktig gräns runt grammatiken är den mellan de egentliga grammatiska reglerna (den grammatiska kompetensen), som så att säga definierar svenskan, och de individuella tillfälliga kommunikativa lösningarna som talaren tillgriper i talögonblicket (performansbetingade fenomen). Problemet är att det ofta finns en gråzon mellan dessa båda typer av regelbundenheter. Det som från början var tillfälliga talspråkslösningar (omtagningar, själv rättelser, kompletteringar, anakoluter, ellipser etc.) kan konventionaliseras och bli grammatiska regler, giltiga för språkkollektivet och användbara också under andra omständigheter än de

som först ledde till de individuella lösningarna. Konstruktioner som de följande torde vara konventionaliserade och bör därför ses som hörande till grammatiken:

Det är så vackert så. [Uttrycket är grammatikaliserat, d.v.s. ingen performansbetingad ellips ligger bakom avsaknaden av bisats efter *så*.]

Kom hon in där. Kände han igen henne. Började hon darra i hela kroppen så liksom. (T) [Fundamentlösa deklarativa sats i narrativt talspråk är sannolikt regelstyrda, d.v.s. inte resultat av performansbetingad ellips.]

Och? [I utbrett samtalsspråk har och konventionaliserats som ett sätt att efterlysa en kommentar.]

I satsfläta har konstruktionen med resumtivt pronomen (d.v.s. det pronomen som syftar på meningens början) som subjekt grammatikaliserats:

Din bror har jag inte hört om *han* kommer.

Det sa hon inte hur *det* gick.

Men det är tveksamt om detsamma gäller insats av resumtivt pronomen i andra funktioner (i st.f. lucka):

Din bror har jag inte hört om hon har träffat *honom*.

Det sa hon inte hur han visste *det*.

Också i fall som de följande är det osäkert om konstruktionen skapas av performansskäl varje gång den förekommer, eller om den utgår från en konventionaliserad regel:

Eftersom lärarna vid Backaskolan, *eftersom de* hade protesterat skulle frågan tas upp igen.

Smör har vi bara *Bregott*. [Jfr: *Smör* har vi inget.]

På alla dessa punkter bestämmer vi som grammatikförfattare – antingen vi vill det eller ej – de facto vad som befinner sig inom normen och vad som är utanför den. Vår egen samhälleligt situerade (akademiska) språkkänsla kommer här att få en stor betydelse: vi kan knappast göra en specialundersökning i alla problemfall som vi blir medvetna om, och för de fall som vi aldrig får syn på kan vi ju inte gardera oss.

De här svårigheterna blir särskilt synliga i en grammatik som också beskriver talet, eftersom standardens gränser är så vaga i talspråk, medan de av olika skäl är rätt precisa i skriftspråk. De grammatiska talspråksfenomenen är otillräckligt undersökta. Här kan nämnas följande konstruktioner som vi upptäckte först när grammatiken var färdigskriven.

Är han söt! [Ung. 'Vad han är söt!']

En bra säng måste vi ha, måste vi. [Ung. 'En bra säng måste vi ha, det måste vi.']

Det är på många sätt svårare att undersöka talspråket än skriftspråket, och detta kan nog ibland leda till att en beskrivande grammatik över standardtalspråket lätt får för snäva gränser.

Grammatiken i språkvården

Det har hittills kunnat låta som om en helhjärtat deskriptiv grammatik i praktiken skulle vara svår att skilja från en

strängt normativ framställning. Så är det inte: inom grammatikens beskrivning ryms åtskillig variation som är eller kan komma att göras till föremål för normföreställningar och normering. Jag skulle nu vilja visa att en deskriptiv grammatik är ett nyttigt redskap också för den som vill analysera och värdera språkliga varianter, d.v.s. för språkvården.

Språkvård i denna mening kan sägas vara ett slags språkpolitik, och språkpolitik liksom all annan politik är för sin framgång beroende av pålitlig kunskap om förutsättningarna och utgångsläget för sina eventuella ingrepp. Den som vill genomföra reformer har mer glädje av att få veta hur det faktiskt är än av att veta hur det förhoppningsvis är.

Den konkreta språkvårdssituationen upplever vi ofta som ett val mellan två liktydiga konkurrerande uttryck. För att det ska uppstå språkriktighetsföreställningar är då inte bara den ena utan oftast båda varianterna relativt vanliga i de sammanhang där standardspråk talas och skrivs – och kanske också därför båda redovisade i en deskriptiv grammatik som SAG. Ironiskt nog uppstår alltså tvisten om varianterna sällan förrän båda faktiskt redan ingår i standardspråket!

Språkvårdens – den språkliga ingejörskonstens – arbetsprocess kan sägas ha följande moment:

1. Beskriva bruket av alternativen, d.v.s. ta reda på vilka grammatiska regler som är inblandade, vilken frekvens konstruktionen har i vilken kontext eller situation, i vilket medium och hos vilka skribenter eller talare.

2. Värdera alternativen funktionellt inomspråkligt, d.v.s. värdera dem efter hur lätta de är (a) att lära, (b) att använ-

da i rollen som sändare (t.ex. skriva), (c) att använda i rollen som mottagare (t.ex. läsa).

3. Påbjuda, rekommendera, acceptera eller avråda från alternativ, vilket sker med hänsyn till (a) bruket och (b) språkbrukarna samt till genomförandemöjligheterna m.m. Framför allt gäller det här att hålla balansen mellan det utopiska ”förnuftet” och det faktiska, historiskt förankrade bruket.

Vad som gäller i (2) är att avgöra om variationen är skadlig, acceptabel eller nyttig. I princip leder processen fram till att antingen båda varianterna accepteras (utan inskränkningar), eller att de tilldelas differentierad funktion, eller att den ena eller den andra varianten stöts ut ur standarden.

Ett enkelt exempel är varianterna *skall*. De kan ges olika betydelse: *skall* kan få betydelse av tvång mot subjektreferenten, medan *ska* får ange subjektreferentens avsikt. De kan ges olika stilvärde: *skall* kan göras mera formellt, medan *ska* blir mera neutralt eller informellt. En annan linje säger att man bara behöver den ena varianten, eftersom betydelskillnaden vanligen framgår av sammanhanget och markering av stilen kan ske på annat sätt. Därefter väljs den ena varianten och skäl ges för detta. Den sista möjligheten är status quo, d.v.s. orden accepteras som synonymer och den individuella skribenten får välja efter eget skön.

Man kan nog se direkt att grammatikens roll avtar i arbetsprocessen från moment 1 till 3. Störst är grammatikens uppgift i (1), medan psykologin och pedagogiken tar över i (2) och sociologin eller politiken i (3).

Låt oss ändå först se lite på moment 2 och 3. Här ger den deskriptiva grammatiken ett stöd genom att erbjuda underlag för en bedömning av uttryckssättens konsekventa integrering i regelsystemet. Bäst är förstås om den normativa regeln är en kopia av den dominerande deskriptiva regeln eller en inskränkning av den som inte medför vare sig några vita fläckar på kartan eller några kommunikativa nackdelar. Till den funktionella bedömningen av uttrycken hör t.ex. värderingen av hur regelbundna de är i förhållande till andra uttryck. Det kan vara en relevant faktor, dels vid inläring, dels vid försöken att standardisera, innan ett fast språkbruk har etablerats. Det är relevant också när det gäller konkurrens mellan varianter som är för lågfrekventa för att ett konsekvent bruk kan uppstå ”av sig självt” (som t.ex. vid val av stor bokstav vid skrivning av sammansättning med egennamn som förled).

I det avgörande moment 3 är den deskriptiva grammatiken mest användbar för legitimeringen, marknadsföringen och pedagogifieringen av den regel språkvårdaren eller det dominerande bruket redan har bestämt sig för. Med hjälp av grammatiken kan man lättare leta upp säljande analoga paralleller: visa att det som rekommenderas ansluter till oomtvistliga regler eller att det som ska undvikas leder till oreda eller dubbeltydighet i regelsystemet.

Värdelösa tumregler

Låt oss så återvända till det första momentet och se på en del risker som bristande insikter om det faktiska brukets grammatik kan medföra.

Av olika skäl formuleras explicita

språkriktighetsregler som s.k. tumregler, d.v.s. förenklingar i förhållande till det faktiska kvalificerade bruket som regeln egentligen syftar till att beskriva och lära ut.

Vi får härigenom en regel som faktiskt inte kan följas bokstavligt och som kanske inte ens är avsedd att göra det. Regelgivaren hoppas alltså att språkbrukarna skall kunna ”använda regeln med sunt förnuft”. Man förutsätter därmed att språkbrukaren redan har internaliserat den faktiska regeln och dess gränser! I praktiken innebär detta att tumregeln blir nästan värdelös: endast de som ändå vet hur det ska heta vet när tumregeln gäller och när den inte gäller.

Grammatiken kan alltså visa hur det faktiska kvalificerade bruket är och formulera de regelbundenheter som kan extraheras därur. Sådana regler är ibland – på papperet – ganska invecklade, kanske t.o.m. så invecklade att vanligt folk inte kan följa dem medvetet i den språkliga praktiken. Icke desto mindre är det viktigt att språkvårdarna är medvetna om de faktiska reglerna. Grammatiken fungerar här inte minst som en tankeställare och som en påminnelse om gränserna för en möjlig rationell och hederlig språkvård.

Låt oss först erinra oss några välkända fall av tumregler. Ett standardexempel är regeln att reflexiva pronomen (*sin* eller *sig*) skall syfta på satsens grammatiska subjekt. Det finns gott om otvetydiga fall där pronomenet syftar på ett annat led i satsen eller på ett subjekt i en annan sats:

Herbarium var poetens avsked till *sin* ungdom.

De likheter med *sin* senaste lyrik som han tyckte sig finna hos Edfelt ...

Sin frånvaro är ingenting som Dudajev vill diskutera närmare.

Ett extra besvärligt fall (som vi här inte kan analysera närmare) är det följande där *sin* i och för sig syftar på subjektreferenten A, men där det drar med sig den felaktiga tolkningen att A också var den som begick mordet:

A tog omedelbart makten efter mordet på *sin* far.

En annan otillräcklig regel är den gamla hederliga subjektregeln som säger att infinitivfraser och participfraser ska ha det grammatiska subjektets referent som sin predikationsbas (”tankesubjekt”). Se bara på följande exempel:

Att låna sig fram är inte särskilt praktiskt i längden. [Här är ingen predikationsbas nämnd över huvud taget.]

Vi bad honom att vara noggrann. [Här är infinitivfrasen en bunden bestämning till verbet och då är vanligtvis som här objektets referent infinitivfrasens predikationsbas.]

Vi lovade honom att vara noggranna. [Här är ändå ovanligt nog subjektreferenten infinitivfrasens predikationsbas.]

Vi skickade dem utomlands för att bli av med dem ett tag. [Här ingår infinitivfrasen i en fri bestämning till verbet och då är vanligtvis som här subjektets referent predikationsbas för infinitivfrasen.]

Vi skickade dem utomlands för att lära sig franska. [Här är ändå ovanligt nog objektets referent predikationsbas för infinitivfrasen.]

Egentligen är det bara exempel som det följande som man vill åt med tumregeln, men hur ska språkbrukaren veta det?

Mamma lärde henne visserligen att skjuta med salongsgevär, men efter att ha skjutit en kråka i jordgubb-landet försvann all skjutglädje. (S)

Ett problem med många tumregler är att de inte kan ta hänsyn till att det finns en glidande skala mellan vad som är accepterat och vad som känns mindre naturligt, en skala som kanske också är olika för språkbrukare i olika delar av landet. Man kan jämföra acceptabiliteten för följande uttryck där *innan* överallt, tväremot regeln, används som preposition:

Anders kom innan dess
innan jul/tisdag
innan middagen/talet
innan Lars.

Här kan man av tumregeln få föreställningen att allt är lika fel, fastän alla språkbrukare accepterar *innan dess* och många språkbrukare också de båda mellersta fallen, medan de kanske inte erkänner den sista exempeltypen. Detta ska då ses mot bakgrunden av en relativt entydig språkriktighetsundervisning enligt tumregeln.

Till tumregeln är ofta fogat ett cirku-lärt argument. Ett exempel är just ”förklaringen” till att det inte kan heta *innan middagen*. Skälet till att de nämnda exemplen enligt tumregeln alla är felaktiga anges ju vara att *innan* är subjunktion, inte preposition. Men det enda grammatiska argumentet mot att *innan* också är preposition är ju just att *innan middagen* etc. är felaktiga.

Mycket vanligt är det att argumenteringen för tumregeln är enögd. Man moti-

verar att det ena uttryckssättet är rätt med hjälp av en viss parallell eller med anslutning till en viss regel, fastän samma uttryckssätt lika gärna skulle ha kunnat bevisas vara fel med hjälp av en annan parallell eller en annan regel. Man säger t.ex. att dubbelsupinum som i ”Jag hade kunnat gått in i ensamheten” är fel, om man som parallell väljer de fall där *kunna* normalt styr infinitiv. Men man skulle också kunna hävda att det är rätt genom att ansluta till parallellen ”Jag kunde gått in i ensamheten” (med utelämnat *ha* som i bisats) – förutsatt att sådana uttryck accepteras som korrekta.

Ingen får emellertid glömma, vare sig grammatikern eller språkvårdaren, att den här typen av resonemang aldrig kan säga vad som är rätt enligt normen. Här avgör bara det kvalificerade bruket. *Jag hade kunnat gå* är fortfarande rätt i skrift, eftersom fortfarande alla kvalificerade skribenter skriver så. Vill man ha in dubbelsupinum i normvärmen, så kan det i grunden endast ske med hänvisning till ett tillräckligt omfattande och kvalificerat bruk eller med ett dekret som backas upp av en kraftig implementeringsinsats. (Redan på 1700-talet var man klar över att det grammatiska förnuftet har små möjligheter mot ett etablerat bruk.)

I själva verket kan för övrigt allt som är relativt frekvent i det offentliga språkbruket vanligen motiveras funktionellt på ett eller annat sätt, antingen med hänvisning till analogi (i konsekvens med någon oomtvistlig regel) eller till att alternativen har fått olika betydelse (diferentiering). Det är inte konstigt att det förhåller sig så, eftersom vi språkbrukare rimligen väljer ett visst beteende endast när det har något värde för oss, om det så

bara är ett speciellt stilvärde eller en signal att vi tillhör en viss grupp av språkbrukare. Grammatikerna kan om de anstränger sig nästan alltid bidra med sådana funktionella skäl till bibehållande av en viss distinktion. Därför är det faktiskt alltid lättare att ge en grammatisk ”motivering” för ett godkännande än för ett förbud – kanske en anledning till att professionella språkvårdare ofta anses alltför liberala av allmänheten!

Framåt mot handboken!

Vi har sett att en grammatik som SAG definierar standardspråket genom att beskriva det ”rätta” språkets grammatik. Vi har också sett hur den särskilt utmärker sådana fall av språkvariation som är förknippade med normföreställningar bland vissa språkbrukare. Vi har vidare konstaterat att grammatiken redovisar och analyserar en mängd variationer som ryms inom det faktiska standardspråket, varibland också sådant som ibland diskuterar från språkriktighetsynpunkt.

Någon kan med fog undra: om detta är en deskriptiv grammatik, vad är då en normativ grammatik?

Många av de språkbrukare som ibland önskar sig en normativ grammatik vill nog egentligen ha en deskriptiv grammatik som bara definieras snävare. De efterfrågar en grammatik som accepterar ett standardtalspråk bara om det inte avviker från standardskriftspråket. De önskar grammatiska regler som utan närmare motivering utesluter eller varnar för en del av de varianter som en mera generös grammatik skulle beskriva som standard-språkliga. Man har därvid ett särskilt gott öga till en traditionell uppsättning av ”språkfel” som har fått ett speciellt sym-

bolvärde i språkriktighetsdebatten.

Personligen tycker jag att språkligt normeringsarbete är både intressant och meningsfullt. Samtidigt är det uppenbart att tal om språkriktighet lätt reduceras till rituellt upprepande av fördomar eller språklig folklöre. För att bli intellektuellt hederlig måste diskussionen föras öppet mot bakgrunden av en allsidig genomlysning av tvistefrågorna, t.ex. enligt den mall för momenten i språkvårdsprocessen som ovan skisserades. Det kan säkert vara rimligt att en sådan diskussion leder fram till tydliga rekommendationer, men språkbrukarna bör också ha insyn i de relevanta sakförhållandena och tillgång till argumenten, så att de i sista hand kan fatta egna beslut.

För en sådan språkvårdande verksamhet är den deskriptiva grammatiken en viktig förutsättning. Gärna en språkriktighetshandbok, men först en rejäl språkbeskrivning. Nu har vi både grammatik och ordböcker, låt oss ta itu med språkriktighetshandboken.

En något längre och delvis annorlunda version av denna artikel kommer att publiceras elektroniskt i *Svenskans beskrivning 24*, Linköping University Electronic Press.

På upptäcktsfärd i PAROLE-korpusen

Stora datoriserade textsamlingar på nätet tillåter vem som helst att systematiskt undersöka ords frekvens, betydelse och konstruktionsmöjligheter. Nu finns också textsamlingar där varje ord är ordklassmarkerat. PAROLE-korpusen är en sådan. Sven-Göran Malmgren och Sture Berg, verksamma vid institutionen för svenska vid Göteborgs universitet, berättar hur hemma- och hobbygrammatikern kan utnyttja den. Envar sin egen språkforskare!

Språkvårdare och andra språkintresserade har länge kunnat använda konkordanser för att snabbt få veta hur ord stavas, böjs eller konstrueras i autentiska texter. I en konkordans samlar man alla exempel på samma ord eller ordform från många texter, och varje belägg återges med en kortare kontext. Via Internet kan vem som helst nå Språkbanken vid Göteborgs universitet (<http://spraakbanken.gu.se>) och med hjälp av dess konkordanser göra egna upptäckter om det svenska ordförrådet och dess utveckling över tiden. Den som är intresserad av anpassningen av engelska lånord kan t.ex. konstatera att pluralbøjningen av *container* fortfarande varierar, men att den svenska varianten alltmer vinner terräng (53 fall av *containrar* mot 1 fall av *containers* i en textsamling från 1997, ”Press97”). Den som är intresserad av nya betydelser och när de uppkommit, kan t.ex. slå upp ordet *klassresa* i konkordanser över tidningstexter från 1987 och 1996 (”Press87” respektive ”Press96”):

Exempel från 1987:

Samla in pengar till en *klassresa*
Pengarna [...] ska de använda för en
klassresa till Narvik

Exempel från 1996:

eleverna som ska på *klassresa* till
Gotska Sandön
Har du gjort en *klassresa*? Ja [...] Jag
kommer ju från arbetarmiljö.

Man finner att den nya betydelsen ’socialt avancemang’ förekom 1996 (i det andra exemplet) men inte 1987. Om man, för att ta ett tredje exempel, är intresserad av hur verbet *komma* används i uttryck för framtid, kan man slå på *kommer* i t.ex. Press97 (tidningstext från 1997) och få upp bl.a. följande på skärmen:

det är inte där turisterna *kommer* bo
På vilket sätt *kommer* Bo Widerberg
att uppmärksammas?
just i dagarna *kommer* boken att
publiceras

Det första exemplet antyder att infinitivmärket *att* möjligen är en smula hotat, men det är fortfarande mycket vanligare att sätta ut *att* än att utelämna det. Man måste leta ganska länge bland konkordansraderna med *kommer* för att hitta exempel på den *att*-lösa konstruktionen.

I alla dessa exempel har vi sökt på ord, och ända till helt nyligen har det inte funnits någon annan sökmöjlighet. Men i den stora PAROLE-korpusen, den textsamling som vi ska beskriva i den här artikeln, kan man också söka på grammatiska kategorier, eftersom varje ord i den är försett med uppgift om ordklass och eventuell böjningsform. Man kommer till korpusen, som etablerats inom ramen för Språkbanken under ledning av Daniel Ridings, via Språkbankens hemsida. Väl där klickar man på ”Annoterade korpusar”, och på den sida man då kommer till på ”PAROLE”. På den sida som då kommer upp finns en ruta där man formulerar sina sökvillkor. Där finns också grundläggande instruktioner. För att söka på grammatiska kategorier behöver man känna till systemets koder, och en fullständig lista över dessa koder får man om man klickar på ”Taggtabell”. Det ska sägas med en gång att instruktionerna än så länge är mycket kortfattade och att koderna är svårtillgängliga. I sin nuvarande utformning ger PAROLE-korpusen därför intryck av att i första hand vara avsedd för experter. Med lite bättre instruktioner skulle det dock inte vara någon konst för t.ex. en svensklärare, en intresserad gymnasist eller en läroboksförfattare att göra avancerade sökningar i korpusen. Vi vill absolut inte säga att detta är omöjligt i dag, men det kräver en hel del tålmod.

Om vi dröjer kvar vid exemplet med *kommer*, så är det klart att det effektivaste sättet att söka efter meningar med den *att*-lösa konstruktionen vore att formulera ett sökvillkor i stil med följande: Sök efter verbet *kommer* omedelbart följt av verb i infinitiv. Om man med hjälp av den uppsättning koder man hittar i anslutning till PAROLE:s hemsida söker på det sättet i PAROLE-korpusen, så får man nära 170 exempel efter varandra på den *att*-lösa konstruktionen, bl.a. följande:

några skisser på vad som kommer
synas
ett antal personer kommer sägas upp
[han] har sagt att han kommer sälja
delar av ...

Redan detta exempel antyder att PAROLE-korpusen är en guldgruva för alla grammatiskt intresserade. Samtidigt måste man vara medveten om att de resultat man får fram inte alltid är hundra procentigt korrekta. Vi ska i det följande dels ge en kort presentation av korpusen och hur dess ordklass- och böjningsmarkeringar kommit till, dels redovisa resultaten av ett antal sökningar.

Om korpusen

PAROLE-korpusen innehåller ca 25 miljoner ord, till stor del hämtade från tidningstexter och alla försedda med uppgifter om ordklass och böjningsform (taggar). Men självfallet kan en så stor textmängd inte analyseras ord för ord av människor – det skulle kräva astronomiska resurser. I stället utgår ordklassmärkningen, den s.k. taggningen, av 25-miljonerordskorpusen från (mänsklig) analys av en mindre korpus, den s.k. SUC-korpusen (Ejerhed & Källgren 1997), som omfattar 1 000 000 ord.

Liksom vid all annan datamaskinell språkanalys måste man då räkna med en viss felprocent. Problemen uppkommer dels vid ord som saknas i den mindre korpusen, t.ex. sällsynta sammansättningar, dels vid flertydiga ord, s.k. homografer. Om ordet *hushållsapparat* inte förekommer i den mindre korpusen, kan programmet då analysera det när det träffar på det i den stora korpusen? Om programmet träffar på ordet *cyklar* i satsen *han har två cyklar*, kan det då klara av att göra den riktiga analysen ”substantiv i obestämd form plural” snarare än den felaktiga ”verb i presens” (jfr *han cyklar för fort*)? Huvudidén i programmet, för att anknyta till det senare problemet, är att jämföra med ordet *cyklar* i liknande omgivning i den mindre korpusen. Antagligen visar det sig att när ordet *cyklar* föregås av räkneordet *två*, så är det nästan alltid frågan om substantivet.

Det finns också en tredje felkälla. Också en textmängd på 1 000 000 ord är mycket arbetskrävande att analysera för lingvister. Det är omöjligt att helt undvika felanalyser, orsakade t.ex. av trötthet. Sådana fel följer naturligtvis med från den lilla korpusen till den stora.

Vi ska framför allt se efter hur PAROLE-korpusen klarar av homografiproblemet, dels på lexikal, dels på grammatisk nivå. Men vi ska också något ta upp de två andra problemen: de saknade orden och de eventuella felanalyserna i den lilla korpusen. Vi ska också försöka peka på möjliga förbättringar.

Lexikal sökning

Det enklaste sättet att använda PAROLE-korpusen är att göra vanlig ordsökning, så som i exemplet med *klassresa*

ovan. Men i många fall kan en ordform höra till två olika grundord, som exemplet *cyklar* visar. I motsats till en vanlig konkordans kan PAROLE-systemet sortera sådana ord, i fallet *cyklar* alltså i verb respektive substantiv.

Om man t.ex. vill ha fram alla belägg på verbet *cyklar*, och inga substantivbelägg, så söker man på ordformen *cyklar* med tillägsvillkoret ”verb i presens”. Då får man 46 exempel på *cyklar* som verb och 1 exempel på *cyklar* som substantiv (*indiska cyklar är ofta svarta*), d.v.s. systemet analyserar rätt i 46 fall av 47.

Det finns också ordformer som tillhör samma grundord men representerar två olika böjningsformer av grundordet. Ordformen *rotade* kan tas som exempel (particip eller preteritum av *rota*). Av sammanlagt 58 belägg får vi fram 13 träffar på den participiella taggen (*djupt rotade stämningar*), och alla visar sig vara korrekta (ordet *djupt* visar sig inte oväntat stå till vänster i 10 av fallen). Väljer vi i stället taggen för preteritumformen dyker de resterande 45 fallen upp (*på fritiden rotade han ofta i antikvariat*). Sju av dessa hör inte dit utan är också de particip, och i inte mindre än fem av fallen står just *djupt* som ”vänsterord”. Felprocenten är alltså också här relativt låg (7 av 58 fall eller ca 12 procent).

Sämre går det vid formen *rotat* som kan vara både supinum (*barn som rotat sig i Sverige*) och particip (*ett djupt rotat kvinnoförakt*). Här får vi ingen träff alls på participtaggen, vilket innebär att samtliga 32 belägg på ordformen har fått märkningen ”preteritum”. Den manuella separeringen visar dock att 12 av beläggen just är participfall (*djupt återkom-*

mer som vänsterord i inte mindre än åtta av dem).

Sammanfattningsvis kan man säga att man med hjälp av den taggade PAROLE-korpusen ofta får ett hyfsat resultat när det gäller att ta fram frekvenser för ordformer med olika grammatiska läsningar. Av exemplen ovan torde dock framgå att man måste komplettera med manuella genomgångar, om man vill ha mera hundra procentigt korrekta resultat. Ibland kan det rentav vara så olyckligt att den ena av två komponenter inte visar sig få några belägg alls vid sökning på ord i kombination med taggningsuppgifter. Ett par exempel utöver det redan diskuterade *rotat* är *tiger* och *fars*, med 156 respektive 270 belägg i PAROLE-korpusen. Samtliga *tiger*-fall har blivit verb trots 21 belägg på substantivet, och samtliga *fars*-fall har blivit genitiv (*min fars andra fru*), trots att inte mindre än en tredjedel av förekomsterna utgörs av substantivet *fars* med böjningsformerna *farsen*, *farser*. Än svårare för en maskin att lösa är sådana fall av homografi, där de olika komponenterna befinner sig på samma plats i böjningsserierna och därmed får identiska taggar (t.ex. *fiskarna*, bestämd form plural av både *fisk* och *fiskare*, och *handlade*, preteritum av både *handla* och *handlägga*).

Grammatisk sökning

Som exempel på grammatiska problem som kan belysas med hjälp av PAROLE-korpusen väljer vi två konstruktionstyper som har ett visst intresse från språkvårdssynpunkt: dels typen *en/ett slags bil*, dels typen *han hade kunnat komma* (s.k. dubbelsupinum). Typen *en slags bil*

ansågs förr, t.ex. av Wellander (1939: 771), inte helt skriftspråksfäbig – eftersom *slag* är neutrum ansågs *ett slags bil* bättre – men numera är den helt accepterad. Dubbelsupinum rekommenderas däremot, såvitt vi vet, inte i vårdat skriftspråk.

Sökningen efter *en slags* omedelbart följt av substantiv i n-genus (sök-koden är ”en” ”slags” [msd=”NCUSN@IS”]) ger 101 träffar, av vilka 93 är korrekta (d.v.s. *en slags* plus 93 verkliga substantiv med n-genus). De flesta felen beror säkerligen på att ordet efter *slags* inte fanns med i den lilla korpusen; sålunda kom förhållandevis sällsynta substantiv med t-genus som *hologram* och *farmarlag* med i träfflistan. Sökning på *en slags* följt av substantiv med t-genus (t.ex. *en slags hus*) ger 0 träffar. Sökning på *ett slags* följt av substantiv med n-genus (*ett slags bil*) ger 516 träffar, varav 443 verkligen innehöll substantiv med n-genus, och sökning på ”ett slags” följt av substantiv med t-genus ger ytterligare ett – felmärkt – substantiv med n-genus. Sammanlagt får vi därmed ett korrigerat värde på 444 uttryck med *ett slags* följt av substantiv med n-genus. Andelen felträffar ligger strax under 20 %. Det kan finnas fler fel; särskilt kan det finnas substantiv som överhuvudtaget inte analyseras som sådana i PAROLE-korpusen, men troligen är dessa fall inte många.

Det korrigerade resultatet har ett visst intresse i sig. Vad vi med hjälp av PAROLE-korpusen har kommit fram till är, att varianten *ett slags* är nära fem gånger vanligare än varianten *en slags* framför substantiv med n-genus (444/93). Det verkar alltså som om den gamla rekommendationen att alltid använda

ett slags fortfarande har ett visst genomslag.

Det finns överraskande många exempel på dubbelsupinum i PAROLE-korpusen. Söker man på ”verb i supinum omedelbart följt av verb i supinum” (sök kod [msd=V@IU.*”] [msd=V@IU.*”]), får man 365 träffar, varav dock endast 33 är helt klara exempel på dubbelsupinum (t.ex. *Det är klart att vi hade kunnat gjort en sådan sak; han hade länge velat pratat med Ann-Charlotte*). Ytterligare några är intressanta gränsfall, t.ex. *efter att hon fått sålt den* (är sålt supinum eller particip?), men de övriga är irrelevanta. Huvudproblemet är homografin mellan supinum och neutrumformen av perfekt particip hos alla svaga verb – systemet måste t.ex. ”gissa” att *förlorat* är supinum i *han har förlorat* och particip i *ett förlorat år*. Vill man komma närmare sanningen om dubbelsupinum i PAROLE-korpusen bör man därför söka även på ”particip+particip”, ”supinum+particip” och ”particip+supinum”. På det sättet får man ytterligare 12 fall av dubbelsupinum. Det kan också finnas några supinumformer i PAROLE-korpusen som varken analyserats som supinum eller som particip, men de är säkert inte många, och risken att just dessa skulle förekomma i konstruktioner med dubbelsupinum är nog mycket liten. Det korrekta antalet fall av dubbelsupinum i PAROLE-korpusen ligger troligen mycket nära 45 (33+12).

Båda dessa exempel illustrerar återigen att man, för att uppnå bästa möjliga resultat av sina sökningar, ofta måste dels stryka felaktigheter i sin ursprungliga träfflista, dels formulera nya sökvillkor för att finna ytterligare exempel på

det grammatiska fenomen man är intresserad av. Väsentligen gäller det att se vad homografiproblemen ställer till med, också på det sättet att relevanta exempel missas.

Men det måste understrykas att det hade krävts ojämförligt mycket mer arbete att få fram resultaten om *en/ett slags* och dubbelsupinum i en konventionell, otaggad 25-miljonerordskorpus.

Förbättringar

Med PAROLE-korpusen har i första hand svenska språkforskare och i andra hand andra språkontresserade fått en helt ny och mycket värdefull typ av hjälpmedel. Med dess hjälp kan man snabbt hitta exempel på många lexikala och grammatiska företeelser som det skulle krävas timmar eller dagar av arbete att belägga i traditionella konkordanser. Det är också möjligt att göra kvantitativa påståenden på grundval av sökningar i PAROLE-korpusen, men som vi har sett måste man då åtminstone skaffa sig en grov uppskattning av felprocenten. Denna felprocent varierar mellan olika språkliga företeelser (i normalfallet tycks den ligga mellan 10 och 20 procent).

Vi vill avslutningsvis peka på några möjligheter att göra PAROLE-korpusen till ett ännu bättre hjälpmedel för språkforskare och andra språkontresserade.

1. Det behövs ytterligare kontroll av analyserna i den lilla korpusen. Det förekommer t.ex. att ordformer som är helt entydiga ges två olika analyser i PAROLE-korpusen, något som bara kan förklaras av ”mänskliga” felanalyser i den lilla korpusen.

2. Antalet olika ord (d.v.s. ordformer) i den lilla korpusen är naturligtvis

förhållandevis begränsat. Ordformer som förekommer i den stora korpusen men inte i den lilla kan bara bli föremål för mer eller mindre intelligenta gissningar av programmet. Hur vore det att komplettera den lilla korpusens lexikon med några tiotusental, nu saknade men vanliga och korrekt analyserade, ordformer? Så länge de inte är homografa, spelar det ju ingen roll att de saknar kontext, de skulle hur som helst alltid få korrekt analys i den stora korpusen.

3. Hur mycket man än kompletterar den lilla korpusens lexikon, kommer det dock alltid att finnas ”okända” ord i den stora. De flesta av dessa nya ord är sammansättningar, och de får nu ofta felaktiga analyser. Ordet *hushållsapparat*, som vi nämnde i inledningen, analyseras t.ex. som verb i supinum, uppenbarligen på grund av att det slutar på *-at*. Samtidigt är det känt sedan början av 1990-talet (Karlsson 1992) att det är möjligt att rent datamaskinellt få fram

entydiga, korrekta analyser av de allra flesta okända sammansättningar. Om PAROLE-korpusens analysprogram kunde kombineras med ett sådant analysprogram, så skulle dess felprocent nedbringas avsevärt. Om detta inte är möjligt, skulle man ändå på ett mycket enkelt sätt kunna eliminera åtskilliga fel bara genom att införa regeln att långa okända ord (t.ex. med mer än 10–12 bokstäver) är substantiv.

4. Det bör slutligen återigen sägas att PAROLE-korpusen borde bli lättare att arbeta med. Det s.k. taggsettet (förkortningarna av namn på grammatiska kategorier) är svårömrängligt och inte lätt att komma ihåg. Bruksanvisningen räcker än så länge inte till riktigt – alla typer av sökmöjligheter beskrivs inte. Grammatikforskning på nätet ska inte behöva vara förbehållen specialister med långvarig datorvana. PAROLE-korpusen och dess sökverktyg är så värdefulla att de snabbt borde göras mer tillgängliga!

Litteratur

Ejerhed, Eva & Källgren, Gunnel 1997. *Stockholm Umeå Corpus Version 1.0* (SUC 1.0). Umeå universitet: Institutionen för lingvistik & Stockholms universitet: Institutionen för lingvistik.

Karlsson, Fred 1992. SWETWOL: A comprehensive Morphological Analyser for Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 15, s. 1–45.

Wellander, Erik 1939. *Riktig svenska*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/ Norstedts.

Ord med nya och gamla vingar

Staten och kapitalet utnämndes nyligen till 1900-talets svenska rocklåt. Frasen ”Staten och kapitalet” kan också tillsammans med 2 500 andra ord och uttryck slås upp i den nya boken *Bevingat*. Där samsas den med nykomlingar som 6–8 *skivor bröd om dagen* och *Ring mej sen*, men också med klassiska fraser: *Tärningen är kastad*, *Fest i Kapernaum* och *Härtill är jag nödd och tvungen*. En bok av detta slag har stor betydelse för vad vi ser som ett slags gemensamt kulturarv som cirkulerar i vardagsspråket. Peter Sjögren, företagskonsult och tidigare huvudredaktör i Nationalencyklopedin, har analyserat innehållet i *Bevingat*.

”Starkt jobbat, Birgitta, Magdalena och Anders”, vill man utbrista med ett modernt bevingat uttryck, som emellertid inte återfinns i den nytukomna *Bevingat: från Adam och Eva till Öväntat besök* av Birgitta Hellsing, Magdalena Hellquist och Anders Hallengren (Albert Bonniers Förlag, 413 sidor). Från reklamens värld kan man annars hitta en hel del sådana, aktuella som ”om katten själv får välja”, ”få öväntat besök”, klassiker som ”in med en tiger i tanken” och ”se på dina skor – andra gör det.” Därmed är denna boks mest iögonfallande drag framhållet, nämligen dess modernitet, för att inte säga dagsaktualitet. Det är bra, ofta till och med mycket bra. Mer därom längre fram.

”Bevingade ord, det är såna som är bortflugna när man behöver dem.” Denna definition, som jag tror stammar från skämttecknaren MEM, är, om än

inte allvarligt menad, faktiskt träffande. Bilden som frammanas av adjektivet *bevingad* är den av ett ord eller uttryck som genom sin pregnans lyft från sitt ursprung och nu svävar fritt för att låta sig fångas in när vi behöver det. Men det kan ju vara så och så med fångstskickligheten. Därför behövs samlingar som Pelle Holms klassiska *Bevingade ord och andra talesätt* och den nya *Bevingat*.

”Bevingade ord” är ju i sig självt ett bevingat ord, och mycket riktigt hittar man det i denna bok, om än med viss svårighet. På grund av onödigt rigida alfabetiseringsprinciper återfinns det nämligen under uppslagsordet *ord* och inte, ens som hänvisning, under det uppslagsord som läsaren självklart slår på först, *bevingad*. Nå, här visar sig omedelbart en av de stora förtjänsterna hos *Bevingat*, nämligen de utförliga artiklarna. Vi får veta att uttrycket härstammar

från Homeros, där det snarast betyder ’kraftfulla ord’, och att den moderna betydelsen härrör från tysken Georg Büchmanns (i artikeln felaktigt ’Buchmann’) samling av ”tyska folkets citat-skatt”, som han kallade *Geflügelte Worte*, ordagrant ’bevingade ord’. Büchmann har fått efterföljare på många språkråden, får vi också veta, med en reverens till den store föregångaren, Pelle Holm.

Ordspråk, talesätt och idiom

Innehållsdeklarationen på omslaget till *Bevingat* meddelar att man i boken kan finna bevingade ord, ord med historia, bildliga uttryck samt ordspråk och talesätt. *Ord med historia* hette ett verk med etymologiska kåserier som Gösta Bergman från 1960 gav ut i flera upplagor, men överlappningen tycks inte vara stor. I *Bevingat* omfattar kategorin ”ord och uttryck som återspeglar ett historiskt eller kulturellt sammanhang”, vilket exemplifieras med *kronvrak* och *gällivarehång*; man kan tillfoga *canossavandring* och *döbelnsmedicin* m.fl. bildade med egennamn som förled. Bildliga uttryck tycks i huvudsak avse det som språkvetare kallar *idiom*, alltså uttryck vilkas betydelse inte kan utläsas ur de ingående orden, t.ex. *hålla låda* och *leva på stor fot* eller de gåtfulla *slå vantarna i bordet* och *ha skinn på näsan*. Ordspråk och talesätt tycks ha tagits med när det finns något att berätta om dem, t.ex. *Det är bättre att stämma i bäcken än i ån*. Kategorierna är i stort sett desamma som hos Pelle Holm, som dock inte ägnar idiomerna nämnvärd uppmärksamhet och har ett rätt annorlunda urval av ord med historia.

Pelle Holm är en klassiker vars position man inte så lätt ruckar på, men även i den sista(?) upplagan, från 1989, reviderad av Sven Ekbo, finns mängder med ord och uttryck som knappast någon i dag skulle komma på tanken att slå på, än mindre alludera på och räkna med att lyssnaren eller läsaren skall vara införstådd med. Man akte sig visligen att ta sin egen bildningsnivå som måttstock, men om jag skulle anmärka på sammansättningen av ett blandat sällskap är nog chansen (eller risken) närmast obefintlig att få *De kan väl inte vara skräddare allihop!* kastat i ansiktet (skådespelaren Svante Hedin till hovskräddare Kæding, på Karl XV:s tid).

Färre men längre

Hög tid att gjuta nytt vin i nya läglar alltså. Och *Bevingat* skiljer sig både till innehåll och form åtskilligt från sin berömda föregångare. Artiklarna i *Bevingat* är genomgående betydligt utförligare än hos Pelle Holm, men eftersom det totala omfånget är ungefär detsamma är de i stället mycket färre. Antalet uppges i baksidestexten till ca 2 500; Pelle Holm innehåller säkert minst det dubbla. Vi lägger dem sida vid sida och finner att av de tjugotvå uttrycken på första sidan i Pelle Holmutgåvan 1989 finns fyra kvar i *Bevingat*, nämligen *A och O*, *Acta est fabula*, *plaudite!*, *Adam och Eva*, *När Adam grävde och Eva spann*, / *vem var väl då en adelsman?* Utgått har bl.a. *abderitisk*, *ab urbe condita*, Ibsens *Ackordets ande är Satan*, vidare *Adam*, *var äst du?*, *Den gamle Adam* och Tegnérns *Skaldernas Adam*, riktat till Oehlenschläger.

Uppläggningsen och de många nya citaten gör med nödvändighet att mycket av det äldre materialet måst utgå, och vi har redan konstaterat att det är ingenting att spilla tårar över. Av det som räddats över till *Bevingat* finns väl ett och annat som inte är omistligt, men vi filistrar (för att använda ett ord som fått stryka på foten) bör glädjas åt varje räddad skärva av kulturarvet. Bibeln, Stiernhielm, Bellman, Kellgren, Tegnér, Geijer, Runeberg, Shakespeare i Hagbergs översättning, Strindberg är fortfarande väl företrädade, liksom Fröding, Karlfeldt, Gullberg (fast hur kan man glömma "Han kom som en vind / vad bryr sig en vind om förbud"?).

Men tyvärr: vi som tillhör en generation (kanske den sista) som uppfostrades med Frithiofs saga, Fänrik Ståls sägner och Svenska bilder saknar oundvikligen en hel del. "Månan i tysthet går sin gång och aktar ej hundgläfs" (Stiernhielm); "Tjänare, Mollberg, hur är det fatt?" (Bellman); "Förtjuserskor som len – och likväl styren världen" (Leopold; det är måhända ett tidens tecken att ordet *förtjuserska* saknas även i senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista); "tonen egentlig för koja och slott" (fru Lenngren); "Evig kan ej bli det gamla" (Tegnér); "Giv åt Stål en penning även"

(Runeberg); "den enkla form som tusenden förstå" (Snoilsky). Särskilt den sistnämnde har råkat illa ut. Med reservation för förbiseenden är det enda Snoilskycitatet i *Bevingat* "Jag torgför ej mitt hjärtas lust och kval / att skrynklas ned av obekanta händer", under uppslagsordet *Noli me tangere* (vilket är titeln på Snoilskys dikt). Från Svenska bilder finns ingenting, inte ens "den vilde jägarn" eller "Han sitter och hon står." Beror det möjligen på att verket är så inriktat på en yngre publik, för vilken citat som de nämnda ingenting betyder? Är det så, är det feltänkt, vågar jag påstå. Vi i gruppen 55 + (se artikeln *ett värdigt slut*) är än så länge en köpstark kategori.

Dessa anmärkningar bör dock inte avhålla någon språk- eller kulturintresserad, 55 + eller ej, från att skaffa boken redan nu och inte vänta till den kommande upplaga som ställs i utsikt redan i förordet till denna. Får man önska sig något till den skulle det vara dels att den klassiska svenska dikten återtog en del tappad terräng, dels att förlaget ville kosta på ett upphovsregister till de attriuerbara citaten. Det skulle vara av stort intresse att se hur citaten fördelar sig över tid och på personer, och inte minst skulle det underlätta arbetet för kommande recensenter.

OLLE JOSEPHSON

Sju böcker om språk

När såväl ståuppkomikern som lingvistikprofessorn slår till med en rejäl bok om språket, tyder det på ett ökat intresse från allmänheten. Vad säger bokutgivningen om det språkliga klimatet i Sverige? Olle Josephson har läst sju nya böcker.

Ovanligt många böcker om språk och om svenskan har kommit ut under hösten. Det kan vara en slump: ungefär samtidigt upptäcker förlagen att språkböcker säljer bra. Det kan också bero på en ny och mer komplicerad språksituation i Sverige. Med fem minoritetsspråk, ett par hundra invandrarspråk och en engelska som vi allt oftare måste använda kan det kännas angeläget att reflektera över och läsa om språk. Det kan gälla detaljfrågor – betyder *spendera* i svenskan det samma som i engelskan? Men det kan också gälla ideologiska och politiska principer – vilka språk ska vara arbetspråk i EU?

Tre linjer om EU-svenskan

Vi tar språkpolitiken först. Viktigast är då *Svenskan som EU-språk*, en antologi med åtta olika uppsatser, som givits ut i Språkvårdssamfundets serie Ord och stil. Svenskan som EU-språk är redigerad av Uppsaladocenten Björn Melander (för närvarande huvudsekreterare i den parlamentariska utredningen om svenskan) och handlar om hur svenskan används inom EU:s byråkratiska och politiska institutioner.

I två kapitel redovisar Melander egna undersökningar, dels om EU:s officiella språkpolitik, dels om den faktiska användningen av svenskan i EU. Resultaten är motstridiga. Svenska politiker använder svenska i första hand, både när de läser och skriver. I jämförelse med danska politiker tycks de vara mer modersmålstroga. För tjänstemännen, däremot, dominerar engelskan i så gott som alla situationer.

Författarna till de olika uppsatserna i *Svenskan som EU-språk* är långt ifrån överens om lämplig svensk språkvårdsstrategi. I den viktiga frågan om hur EU-byråkratins texter ska översättas kan man urskilja tre, eller möjligen fyra linjer.

Melander menar att man kanske måste acceptera en del halvdålig översättningssvenska om det över huvud taget ska finnas tid och resurser att översätta alla dokument: "Hellre svengelska än engelska". EU-översättaren Håkan Edgren snarast välkomnar möjligheten att översättningsvägen (åter)införa en mer formell stilnivå i svenskan: "Genom EU-svenskan introduceras nu en kontinental stilvariant av offentlig svenska, som bidrar till en säkert nyttigt stilplura-

lism.” Lundadocenten Lars-Johan Ekerot redovisar en intressant analys av EU-svenskans meningsbyggnad. Kraven på originaltrohet framtingar konstruktioner som svensk myndighetsspråkvård numera brukar avråda från. Exempelvis kan det bli nödvändigt med tunga adverbial mellan infinitivmärket och verbet, eftersom det i annat fall måste placeras efter ett långt objekt och då skiljs alltför mycket från verbet:

Detta direktiv har till syfte att i *företags- eller yrkesbaserade system för social trygghet* genomföra principen om likabehandling av kvinnor och män, hädanefter kallad ”likabehandlingsprincipen”.

Ekerot är inte lika entydigt positiv som Edgren till utvecklingen men finner den ofrånkomlig. Det bästa vi kan göra, enligt Ekerot, är att gå tillbaka till de äldre anvisningar för ett klart myndighetsspråk som t.ex. Erik Wellander gav i mitten av förra århundradet. Då kommer EU-svenskan att bli begriplig, om än talspråksfrämmande och gammaldags.

En helt annan inställning har regeringskansliets språkvårdare Barbro Ehrenberg-Sundin i sitt kapitel ”Internationellt klarspråksarbete”. Hon vill exportera den svenska modellen. I en genomgång av s.k. klarspråksarbete i Europa, USA och Australien visar hon också att det inom flertalet av västvärldens statsförvaltningar drivs kampanjer och planmässigt arbete för enklare myndighetsspråk. I EU startade de engelska översättarna kampanjen ”Fight the Fog” när Storbritannien var ordförande 1998.

Det kan tänkas att Ehrenberg-Sundin är väl optimistisk om genomslagskraften

för det klarspråksarbete hon beskriver. Särskilt i Medelhavsländer tycks den vara svag. Och visst har översättarna stor nytta för stunden av Ekerots meningsbyggnadsstrategier. Men i huvudsak, och ur demokratisk synpunkt, är ändå Ehrenberg-Sundins väg den enda framkomliga. Kan man skriva enkelt på svenska och engelska, så kan man det också på franska. Det är i sista hand en politisk fråga. Sverige bör under sitt ordförandeskap första halvåret 2001 på samma sätt som de engelska översättarna driva på klarspråksarbetet, inte retirera in i en förlegad kanslisvenska.

Skriften

Den som vill få syn på verkligt rejäla stilskillnader mellan tal och skrift kan slå upp sidan 89 i Stockholmsdocentens Lars Melins nya bok *Människan och skriften* (Norstedts ordbok). Där beskriver han normal stilnivå för modern standardarabiska i skrift: ”Morgonens handel på Tokyobörsen var vikande men har under dagen återhämtat sig” skulle, enligt Melin, på standardarabiska skrivas ungefär: ”Flere av de värv som i gryningen i värde nedgått hava vid den tokyonska handeln, hava under dagen ånyo värde vunnit.”

I boken rannsakar Melin världens skriftspråk i fyra ganska fristående delar: alfabetenas historia från kilskrift till dator; olika typer av alfabet (det koreanska är det fyndigaste och det japanska det krångligaste, enligt Melin); stavningssystem, tangentsbordsnormer, snabbskrift och hemlig skrift samt individens skrivprocess och skriftspråksmedvetande.

Det är stora ämnen, och någon gång

kan framställningen bli för svepande och brista i detaljprecision. Svenska Akademiens ordbok och ordlista hålls t.ex. inte i sär när Melin diskuterar stavningsnormering, och nog har den så kallade löpsedelsdispositionen i dagstidningarnas artiklar blivit mindre dominerande sedan datoriseringen givit redigerarna nya möjligheter.

Men detta är just detaljanmärkingar. Boken har stora förtjänster. Melin lyckas att på enkelt sätt göra helt andra skriftsystem begripliga. Efter läsningen tycker man sig kunna lite hebreiska, kinesiska eller hieroglyfskrift. Framför allt lyckas han få läsaren att förstå hur mycket av det vi tar för självklart när vi skriver minst av allt är självklart.

Talet

I Fredrik Lindströms *Världens dåligaste språk* (Albert Bonniers förlag) står tvärtom talet i centrum. Tre grundtankar genomsyrar denna roliga och kunniga, om än lite pratiga bok: 1) talet är det riktiga språket, och endast knasbollen försöker ta skriften som mönster för talet, 2) den språkliga kreativiteten är outtömlig, inte minst i svenskan; ett språk där man kan nyskapa ord som *lamppigg*, *raj-tantajtan* och *hjärnsläpp* kan inte vara fattigt, 3) var och en vet bäst själv hur man ska använda sitt modersmål; det finns ingen anledning att oroligt stirra på auktoriteter som Svenska Akademien eller Svenska språknämnden.

Det är utmärkta grundpelare för en vettig språksyn. Lindströms bok har marknadsförts som ett angrepp på etablerad språkvård, men det är den inte alls. Tvärtom skriver han mycket insiktsfullt: ”Sedan många årtionden tillbaka är

man fullt på det klara med individens rätt till sitt eget talspråk. Detsamma gäller den professionella språkvården, som dock ofta har svårt att nå ut tillräckligt med sina ofta liberala ståndpunkter.”

Någon gång kan jag faktiskt tycka att inte heller Lindström är tillräckligt vidsynt. Han hävdar t.ex. att sammansättningar där en substantivisk förled behåller ändelse-*a* skulle tyda på mindre kreativitet än sådana sammansättningar där *-a* faller enligt gammalt mönster. *Flickbok* och *hyllmeter* skulle alltså vittna om mer skaparlust än *kolasås* och *pizzabagare*. Mönstret är ju snarare att nya ord, eller gamla ord med ny betydelse, behåller sitt ändelse-*a* också i sammansättningar. Har Lindström inte tänkt på att det är en annan soppa i *soppatorsk* än i *soppsevenen?* eller att *såpaskådisen* sliter med annan *såpa* än den som finns i *såpvatten?*

För tio år sedan arbetade Fredrik Lindström med en doktorsavhandling om sociala skillnader i 1600- och 1700-talssvenska, och han kan i sina bästa stunder bygga på egen forskning. Det är mycket roligt att läsa om överklassens talspråk för ett par hundra år sedan. ”Men då ä ju synn å plåga di stackrana länger i da då då ä så vackert väder”, citerar Lindström en stockholmsk friherrinna från en komedi mot slutet av 1700-talet och påpekar att författaren slarvat: friherrinnan sade säkert ”vackert vär”. Däremot tror jag han har fel när han skriver att ingen till vardags talade som skådespelarna låter i femtiotalfilmer. Anita Björk, Edvin Adolphson, den unga Bibi Andersson m.fl. återger rätt troget den tidens övre medelklass tal i central-svensk tappning.

Språklust

Det lustfyllda i språket är också i hög grad ämnet för Catharina Grünbaums *I sällskap med språket* (Bokförlaget DN). Grünbaum är språkvårdare på Dagens Nyheter, och till en del består hennes vad hon kallar "lättbok" (130 spatiösa sidor) av ett urval av hennes artiklar i språkfrågor på tidningens Namn och nytt-sida. I dem ägnar hon sig gärna åt gamla betydelsemättade ord – *sunnaväder*, *älskog* och *ravaillac* – men ännu hellre åt de färskaste nyheterna. Det kommenteras med en avundsvärd kombination av stilistisk elegans och lätt hanterad lärdom. Ja, den som inte är närmare bekant med Runeberg, Karlfeldt, Gullberg, Vennberg och andra klassiska svenska författare kan nog t.o.m. känna sig lite enkel i sällskap med Grünbaum.

Här behandlas alltså betydelseförskjutningar, nya ord och nya fraser. *Björntjänst* betyder ibland 'stor tjänst' i stället för 'otjänst', *återtåg* 'återkomst' i stället för 'tillbakatåg'. Många nya bildliga uttryck handlar om fötter: *sätta ner foten*, *ha på fötterna*, *skjuta sig i foten*.

I princip uppskattar Grünbaum nyheterna. Både *ultimat* och *önska gratis*, för att ta två olika exempel, ger ju i viss mån nya uttrycksmöjligheter. Men somligt avvisas, oftast på goda grunder. *Fokusera* är ett överanvänt ord ("fokusera Jesus"), och det överdrivna bruket av verbet *välja* i marknadsekonomiskt inspirerat reklamspråk förhånas som semantiskt bludder. Det nya niandet analyseras klokt: brukbart i vissa hövlig-hetssituationer men bör begränsas till dem. Läsaren möter alltså en hel del genomtänkt språkriktighetsargumentation i Grünbaums bok.

Men boken rymmer mycket annat. Här finns kortkäserier kring ord, gamla som *själaspis* och *förtjuserska*, eller nya som *entropi* och *framkant*. Och som bäret på tårtan ett tiotal mycket välskrivna dagsverser, ofta om språk: Norskan låter alltid så koselig och grei/ och norr-män tycks så inmari spreke og glade./ När vi svenskar tar farväl med ett kort-hugget "Hej"/ svarar norskarna strax med sitt klämmiga "Ha det!"

Språkspalter

En mer traditionell samling språkspalter erbjuder Siv Strömquists *Språkfrågor* (Gleerups). Strömquist, som är universitetslektor i svenska i Uppsala, har samlat åtta av de artiklar hon sedan 1994 skrivit i Svenska Dagbladet. De har ordnats i sju teman: nya ord, betydelseförändringar, ordböjning, fraser och meningsbyggnad, uttal och stavning, typografi och tecken samt stilfrågor. I övrigt har artiklarna införts i ursprungligt skick.

Det skapar en del problem. På sidan 13 får man veta att det är 999 dagar kvar till tusenårsskiftet, på sidan 22 önskas god jul. Hänvisningar mellan olika artiklar sker inte till en sida i boken utan till publiceringsdatum. När två artiklar behandlar samma ämne, exempelvis frasen *över tid*, står de visserligen efter varandra men har inte samredigerats, varför det lätt blir upprepningar. Artiklar som skrivits innan tolfte upplagan av Svenska Akademiens ordlista kom ut 1998 har ibland blivit inaktuella. Numera behöver man t.ex. inte spekulera över "vart utvecklingen för oss" för stavningen av *chatta*. Förlagsredaktörerna har inte överansträngt sig.

Det är synd, för Strömquist är mycket kunnig i språkriktighetsfrågor, argumenterar insiktsfullt och ger många kloka råd, gärna med stöd av Svenska Akademiens ordlista eller Språknämndens skrivregler. Hon återvänder ofta till två huvudargument: störningsfrihet och konsekvens. Det är bättre att skriva *kommer att resa* än *kommer resa* eftersom det finns läsare som kan bli störda av ett utelämnat *att* och glömma innehållet. Man kan välja mellan *i dag* och *idag*, men "hur man än väljer gäller det emellertid att vara konsekvent som alltid när valfrihet råder".

Störningsfrihet och konsekvens är goda riktmerken, men intressantast blir det kanske när Strömquist problematiserar också dem. Exempelvis uppskattar hon presens particip-former som slutar med *-s*, *komma farandes*, *bli sittandes*, just därför att de på sätt och vis stör: "Förmedlar inte verbformen när allt kommer omkring en starkare betoning av verbhandlingens dynamik och samtidighet?"

Och konsekvens är ju motsatsen till variation, en stilistisk dygd som Strömquist gärna framhåller. Dessutom kan inkonsekvens någon gång befria oss från fruktlösa språkriktighetsproblem. I sin tankeväckande historik över 1900-talsstriderna kring verbens pluralböjning, *När voro blev var* (1998), påpekar Ebba Lindberg att i Danmark blev det inget bråk; under en tid blandade skribenterna fritt, och så småningom tynade pluralformerna bort. Strömquist resonerar likartat kring den kära frågan *för de som* eller *för dem som*.

Fler språkspalter

Också Göteborgsprofessorn Lars-Gunnar Andersson har i höst gett ut samlade språkspalter, 112 stycken som publicerats i Göteborgs-Posten sedan 1995. I *Vi säger så* (Norstedts ordbok) är de lätt redigerade, d.v.s. det alltför tidsbundna har strukits, men liksom Strömquist hade han nog tjänat på ett något stramare urval.

Språkriktighetsresonemang förekommer, men är inte det viktiga för Andersson. Hans specialitet är att utifrån en mycket vanlig företeelse i vardagsspråket, helst talspråket, försöka nysta upp de principer som styr språkbruk och språkförändring. När han skriver om *ska* och *skall* konstaterar han visserligen inledningsvis att vi kan "lugnt utgå från att vi kan välja vilken form vi vill". Men sedan diskuterar han varför somliga börjat tro att *skall* betyder 'måste' och *ska* 'änmar'. Tre möjliga förklaringar urskiljs: vi ogillar perfekt synonymi, formerna fördelar sig olika mellan stilarterna med övervikt för *skall* i officiella sammanhang, och i tal sägs bara *skall* när ordet ges eftertryck.

Artiklarna har ordnats i fem avdelningar: språkbruket; språkssystem, ljudlära och stavning; formlära; satslära; ordlära. (Andersson gör alltså halt vid meningen; det hade varit roligt med ett avsnitt med rubriken "textlära" eller "samtalslära".) Inom dessa avdelningar kan variationen vara stor: Är *tjänare* och *hallå* könsbundna hälsningsfraser? Vore det inte rationellt med en stavningsreform där långa vokaler dubbeltecknades och korta enkeltecknades ("en snål sääl")? Hur logiskt är språket?

Denna fördomsfria forskarblick – i

Talspråksgrammatik

I talspråket finns tydliga mönster för hur vi tar och ger ordet i vardagssamtalet, så kallade turtagningsregler. Måste dessa mönster räknas till grammatiken? Staffan Hellberg, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet, och en av de tre författarna till Svenska Akademiens grammatik, har synpunkter på en recension i *Språkvård* 2/2000.

En utförlig recension av Maria Arnstad i *Språkvård* 2/2000 mynnar ut i påståendet att Svenska Akademiens grammatik (SAG) inte är någon talspråksgrammatik. Detta i kontrast till SAG:s eget anspråk på att beskriva både tal och skrift i svenskan. Det är lite oklart vad påståendet innebär. I recensionen kan man urskilja tre innebörder:

1. *SAG har större luckor i beskrivningen av talet än av skriften, eftersom variationen är mycket större i talet.*

Detta är säkert sant. Om man bortser från den lilla minoritet svenskar som talar verklig dialekt, ska man visserligen inte överdriva de morfologiska och syntaktiska skillnaderna mellan olika svensksars tal eller samma svensksars tal i olika situationer. De flesta skillnader ligger helt visst i andra språkkomponenter. Men icke desto mindre är luckorna säkert fler vad gäller talet. Det handlar inte bara om större variation utan också, som det tydligt påpekas i SAG, om att det finns mindre tidigare forskning att

stödja sig på för den regionala variationen i talet än för det skrivna standardspråket. Att tes 1 rimligen är sann är dock inte detsamma som att SAG principiellt inte skulle vara någon talspråksgrammatik.

2. *Grammatiken är förhållandevis mindre viktig i talad kommunikation än i skriven.*

Detta är en tes som är svår att bevisa, men jag är böjd för att hålla den för sann. Det beror naturligtvis mycket på vilket slags tal det handlar om. Men om vi håller oss till vanliga, tämligen oplanerade samtal mellan människor som kan se varandra, så är det för det första klart att allt lyssnaren iakttar hos talaren är viktigt och mycket mer upplysande än t.ex. handstilen i ett brev. För det andra finns det massor av röstvariation som ger både avsiktlig och oavsiktlig information utan att ha så mycket med grammatiken att göra. Detta betyder att talaren ofta kan utelämnas delar av yttrandet eller låta bli att korrigera ogrammatiska formuleringar: han litar på att lyssnaren

kombination med ett lättläst språk – förmedlar nästan omärkligt, men inte oavsiktligt, ett vetenskapligt tänkande. Inte sällan stimuleras man att undersöka själv. För det är inte säkert att Andersson alltid har rätt. Han konstaterar t. ex. att subjektformen av andra personens pronomen i singular har två varianter i talspråksgrammatiken, *du* och *ru*. Jämför ”du ska åka” och ”ska’ru åka”. Vi säger *du* före predikatet och *ru* efter predikatet, påstår Andersson. Men så är inte fördelningen. *Ru* säger man när ordet är obetonat och föregående ord slutar på vokal, annars är uttalet *du*: ”Då ru kom hem fick du väl skäll”.

Vetenskap

För rejäl direktkontakt med språkvetenskap finns dock en annan nyutkommen bok, lingvistikprofessorn Östen Dahls *Språkets enhet och mångfald* (Studentlitteratur). Den är i första hand avsedd som nybörjarbok för studenter i lingvistik. Men den är inte svårtillgänglig. Framställningen präglas visserligen av den systematik och saklighet som kännetecknar akademiska läroböcker, men Dahl är pedagogisk, ger rikligt med exempel och undviker onödiga facktermer.

Grundläggande språkvetenskapliga problem av mycket olika slag behandlas i var sitt kapitel. Vad är kulturellt respektive biologiskt givet i vårt språkkunnande? Vilka är de grundläggande byggstenarna i ett språk? Hur många språk finns det, och hur tar man reda på släktskapen mellan dem? Varför förändras språk, och hur dör en del språk medan andra föds? Hur lär sig barnet sitt modersmål, och hur tillägnar man sig andra språk?

Egentligen är det för stora frågor för att klaras av på 290 sidor, och stundtals riskerar väl Dahl att bara skumma på ytan. Vad Lars Melin ägnat en bok, måste Östen Dahl gå igenom på åtta sidor i kapitlet ”Skrift och skriftspråk”. Och det fem sidor långa kapitlet ”Språkliga normer” ger inget nytt om man brukar läsa *Språkvård*.

Det hindrar inte att det är en utmärkt introduktionsbok, också för den som aldrig tänker studera lingvistik. Vill man förstå både vad språk är och vad språkvetare kan ägna sig åt är den till stor nytta.

God kvalitet

Det går naturligtvis inte att säga vilken av dessa sju böcker man bör läsa i första hand. Den som är intresserad av dagsaktuell språkpolitik och språkvård får svårt att undvara *Svenskan som EU-språk*. Den som uppskattar språkriktighetsdiskussioner väljer i första hand Strömquists bok, men kan också hitta en hel del hos Andersson och Grünbaum. För underhållning och allmänbildning lämpar sig kanske Lindströms, Anderssons och Grünbaums böcker bäst. Söker man stora linjer är de enklast att finna hos Lars Melin och Östen Dahl.

Däremot kan man konstatera att samtliga böcker i allt väsentligt håller god kvalitet. De bidrar till ett gott språkklimat i Sverige. Upptäcktslust, vetenskaplighet och en positiv inställning till språklig mångfald av olika slag präglar dem. Det är bra mycket bättre än den auktoritetstro, kverulans och ängslighet för rätt och fel som tyvärr kan uppträda i språkdiskussioner.

förstår med hjälp av allt han ser och hör eller annars begär förtydliganden.

Arnstad går så långt att hon tänker sig att talets satser och meningar kanske inte är ”relevanta i en analys av talets grammatik” utan att denna grammatik skulle stanna på frasnivån. Satserna och meningarna skulle så att säga finnas där mera av en tillfällighet. Det är en djärv tanke. Låt mig påminna om att den klassiska modellen för turtagning i samtal anger att turbyte får ske när den pågående turen utgör en möjlig fullständig sats eller enkel mening. (Modellen anger också slutet av ord och av möjliga fullständiga fraser som platser för turbyte, men det handlar av allt att döma om sådana ord och fraser som, ibland med intonationens hjälp, kan uppfattas som vad SAG beskriver som icke satsformade meningar eller elliptiska satser/meningar.)

Inte heller tes 2 är detsamma som att SAG inte skulle vara en talspråksgrammatik. SAG gör inga påståenden om grammatikens relativa vikt i kommunikationen och utger sig inte för att vara en fullständig språkbeskrivning.

3. *De centrala grammatiska reglerna är till större delen andra i talet än i skriften, och SAG beskriver inte dessa talets regler, i alla fall inte systematiskt.*

Om tes 3 är sann är ett projekt som SAG omöjligt: då går det inte att skriva en enda grammatik för svenskan, utan det behövs två separata verk. Några exempel på de talspråksregler som saknas i SAG ger inte recensionen. Men det framgår att Arnstad betraktar repliken ”å sen e andra foten e hav å delfiner å valar sån

här väldigt ursprunglig” som grammatisk enligt syntaktiska regler som till mycket stor del är specifika för talet. Idén tycks vara att talspråket har andra grammatiska regler än skriftspråket men av samma slag, t.ex. regler för nominalfrasen som täcker ”så här väldigt ursprunglig” på lika villkor med ”så här väldigt ursprunglig konst”.

Om någon modell misslyckas med att göra talspråkets egenart rättvisa är denna en sådan. Det talade språkets förmåga till smidig anpassning till situationen, som jag nämnde under punkt 2, d.v.s. förmågan att utelämna, att låta bli korrigeringar etc., den försvinner i beskrivningen. En enda syntax beskriver den talade produkten sådan den föreligger. Att talarna kan vara överens om att produkten representerar en annan struktur än den som direkt matchar det faktiskt producerade är en komplikation som slätas ut.

Till det spännande med talspråket hör ju att det går att hitta regler, eller åtminstone strategier, eller åtminstone regelmässigheter, t.ex. för när och hur korrigeringar görs och inte görs. Det är också rimligt att hävda att icke korrigerade satser som följer dessa regler (eller regelmässigheter) både är acceptabla enligt den vanlige språkbrukarens uppfattning och funktionella i kommunikationen. Om SAG kallar en icke korrigerad sats för ogrammatisk – d.v.s. den täcks inte av de grammatiska regler som SAG räknar med för svenskans del – så innebär det inget påstående om att den skulle vara oacceptabel eller dysfunktionell. Man kan naturligtvis kalla också reglerna för korrigering, liksom turtagningsregler och regler för tvekljud och

pauser för grammatiska, och anmärka på att de saknas i SAG. I så fall har vi att göra med en strid om termer. Hur stor del av språkbeskrivningen skall kallas *grammatik*? Gör man talet större rättvisa om reglerna för turtagning, korrigering, pauser och tvekljud också räknas till grammatiken? Det skulle i så fall bara vara därför att det ligger status i orden *grammatik* och *grammatisk*. Men om reglerna för fraser och satser kan visas

vara av ett annat slag än reglerna för turtagning och korrigering, om dessa båda regelkomponenter inte visar sig vara strikt reglerade till varandra, om reglerna för turtagning o.s.v. inte ens skulle sammanfalla med det vi kallar svenska utan ha en annan slags utbredning, då vore det kanske en fördel att reservera termen *grammatik* för ords, frasers och satser uppbyggnad och funktion.

En heltäckande introduktionsbok i språkvetenskap

”... Det här är i mitt tycke den bästa introduktionsboken i ämnet som skrivits på svenska.”

Lars-Gunnar Andersson Böcker & AV-media 2000:14

Bland det som tas upp i boken finns: språkets förhållande till genetik och kultur • språkliga normer och attityder • släktskapsrelationer mellan språk • språkgemenskaper • språkförändring • språklig mångfald inom samhällen • hur språk föds och dör • språk i olika världsdelar • språkljud • språkens arkitektur • språktillägnande hos barn och vuxna • dövas teckenspråk.

296 sidor • ISBN 91-44-01158-X

Ring eller faxa för mer information eller titta på webbsidan för ”Språkets enhet och mångfald” <http://www.studentlitteratur.se/7092>

Studentlitteratur AB • Box 141 • 221 00 Lund • Tel 046-312000 • Fax 046-304962

Noterat

Nordiskt klarspråk

Med *klarspråk* avses – som många av Språkvårds läsare redan vet – ett enkelt och begripligt myndighetsspråk. Den 20–22 oktober hölls ett nordiskt klarspråksseminarium på Hanaholmen utanför Helsingfors, det andra seminariet i ordningen.

Forskning både efterlystes och rapporterades. Ett svenskt forskningsprojekt, under ledning av Britt-Louise Gunnarsson vid Stockholms universitet, kartlägger hur texter från olika områden banker, ingenjörbyråer och universitetsinstitutioner i Sverige, Tyskland och England påverkas av närmiljön, nationella mönster och arbetsplatskulturer. Genomgående verkar Sverige och England ligga längst ifrån varandra, medan Tyskland placerar sig mittemellan. Den svenska bankens flata struktur och den engelska bankens hierarkiska struktur avspeglade sig språkligt i texterna.

I ett finskt projekt har jämförts hur ett svenskt och ett finskt försäkringsbolag formulerat sina försäkringsvillkor. Språket i den svenska texten var mycket enklare och mer kundanpassat. Men i samband med en lagändring hade det finska bolagets texter förändrats, och liknade nu mera de svenska.

Fortfarande har Sverige det mest organiserade klarspråksarbetet i Norden, centralt förankrat bl.a. med språkexperter anställda i regeringskansliet och en speciell grupp, *Klarspråksgruppen*, som skall stimulera myndigheter till fortsatt klarspråksarbete.

Mer information:

Nordiskt klarspråksseminarium 1997. Konferensrapport. Nordiska språkrådet 1999. Beställs genom Rikke Hauge, tfn +47-22 42 05 70, fax +47-22 42 76 76, e-post: <Hauge@sprakrad.no>.

Klarspråksgruppens webbplats: <www.justitie.regeringen.se/klarsprak>.

Birgitta Lindgren

Mista det omistliga?

Den 27–29 oktober avhölls på Schæffergården i Köpenhamn den sista av fyra konferenser med huvudtiteln ”Det omistliga”. Och det omistliga är den nordiska språkförståelsen.

Avsikten med hela konferensserien var att ta temperaturen på den nordiska språkförståelsen. Det finns anledning både till hopp och förtvivlan.

Till hoppfullheterna kan räknas Öresundsbron och aktiviteterna som den fört med sig i form av regionalt samarbete. *Ulf Teleman* målade upp några framtidsscenarioer för regionen: a) öresundssvenska respektive öresundsdanska, b) ett helt nytt språk (”öresundska”), c) en övergång till danska. Forskningsprojektet ”Bron och språket”, som drivs av universitetet i Köpenhamn och Lund tillsammans, ägnar sig åt att ”fånga språkhistorien i flykten” och kan kanske ge svar så småningom.

Skolans betydelse betonades starkt. Det händer alltför ofta att lärare inte vågar ta upp grannspråken i undervisningen, därför att de helt enkelt kan för lite. Den enskilde lärarens positiva roll framhölls i ett föredrag från isländskt håll. *Auður Hauksdóttir* hade bl.a. undersökt hur lärarna till de elever som klarat sig bäst i ett prov i danska burit sig åt. Olika, var svaret. Var och en av hade

utvecklat sin egen pedagogiska modell, men alla hade lyckats stimulera intresset för danska.

Men deltagarna påmindes också om negativa tendenser med vikande intresse för Norden, inte minst från de styrandes sida. De riktar hellre blicken mot Bryssel än mot grannländerna, och aldrig kommer de till skott när det exempelvis gäller möjligheten att se grannlands-tv och att köpa böcker på grannspråken i våra bokhandlar – med Oslos bokhandlar som det lysande undantaget. Vi påmindes också om att Stockholm i och med nedläggningen av stiftelsen Hässelby slott från årsskiftet inte längre har något nordiskt kulturcentrum, vilket alla andra huvudstäder, t.o.m. Nuuk på Grönland, anser sig ha råd med!

Niels Davidsen-Nielsen, professor i engelska, ordförande i en referensgrupp i Nordiska ministerrådet, och tillika vice ordförande i Dansk Sprognævn, varnade för den ”självkolonisering” som vi ägnar oss åt i Norden när vi frivilligt avstår från våra egna språk till förmån för engelska, bl.a. genom att utan minsta tvekan införa engelska som undervisningsspråk i skolan. När en engelskprofessor menar att det är tid att besinna sig i denna sak, bör man kanske lyssna.

Birgitta Lindgren

@ ingen latinsk ligatur

På Svenska datatermgruppens webbsidor har det stått att tecknet @ är en ligatur av latinets *ad* ’på’, ’vid’. Det är fel.

Under augusti och september (2000) rapporterade många tidningar att den italienske historikern Giorgio Stabile hittat bevis för att e-postens @ ursprungligen är en symbol för *amfora*, som också

är en gammal måttenhet besläktad med det spanska vikt- och volymmåttet *arroba*. Ett tecken i stort identiskt med @ har mycket riktigt också använts för arroba, och *arroba* är därför spanskans officiella benämning på vårt snabel-a (ett av de två officiella franska namnen är *arrobas*). Ledande paleografer (experter på gamla handskrifter) menar dock att detta rymmer en felaktig historiebeteckning.

Antika och medeltida skrifter innehöll nämligen många förkortningar i form av en bokstav med något slags streck över som markör för det utelämnade. Men det @ vi använder i e-post, slår man fast, går tillbaka på franskans *à* i prisuppgifter (eng. *commercial at*), där den grava accenten i ett stiliserat skrivsätt flutit ut till en ring: *3 pounds of flour @ \$0.50*. Detta hamnade småningom på skrivmaskinernas och datorernas tangentbord, där amerikanen Ray Tomlinson sedan ”återupptäckte” det 1972 och valde det som skiljetecken mellan namn- och domändel i e-postadresser. Det andra franska officiella namnet för snabel-a är för övrigt just *a commercial*.

Den som brukar studera sina kvitton har möjligen lagt märke till att @ av många svenska handlare plötsligt börjat användas som tecken vid à-pris: *0,515 kg tomat @ 25,50 kr* står det numera. Cirkeln är slutet, skulle man kunna säga. Vi anser för övrigt att tecknet även i denna användning ska kallas *snabel-a*. Beteckningen *kommersiellt à-tecken* har förvisso existerat som översättning till eng. *commercial at*, men tecknet @ har inte tidigare haft denna användning i Sverige. Dessutom vore det olämpligt och svårhanterligt att ha två olika namn för ett och samma tecken. (Däremot kan

man i prisuppgifter förstås läsa ut tecknet som /a/.)

Ola Karlsson,
Svenska datatermgruppen

Gammal Volvo

Volvo betyder 'jag rullar'. De flesta antar att detta latinska ord valdes av Volvoledningen för att ge ett lämpligt namn åt den nya bil som de började sälja sommaren 1926.

Men riktigt så var det inte. Redan den 20 februari 1915 ansökte Svenska Kullagerfabriken (SKF) om varumärkesregistrering av ordet *Volvo*:

Märket torde registreras för kullager, rullager, maskiner, transmissioner, automobiler, velocipeder, järnvägs-material, transportanordningar och transportmedel av alla slag, samt delar av och tillbehör till nämnda varuslag, och göres anspråk på namnet VOLVO såsom en för nämnda varuslag särskilt uppfunnen benämning.

Registreringen var klar den 22 juli 1915. Dessförinnan, i maj 1915, hade SKF låtit registrera Aktiebolaget Volvo som ett helägt dotterföretag. Strax därefter dyker namnet *Volvo* upp i ett beslut i SKF att "åtgärder skulle vidtagas för uppförandet av en fabrik i USA där man avsåg att för bilindustrins räkning tillverka det s.k. Volvolagret, ett enkelradigt, prisbilligt kullager".

Men först tio år senare hände stora saker. År 1925 började SKF tillverka bilar i lokaler som tillhörde ett annat av deras helägda aktiebolag, Nordiska Kullager AB. Assar Gabrielsson och Gustaf Larson startade där med en liten serie bilar, som blev färdiga 1926. SKF beslöt

nu att dess AB Volvo, "vilket sedan 1915 bedrivit en mindre rörelse", skulle överta fabrikationen av bilar. Det påpekades att Volvo var "ett passande namn även för den nya produkten". Kanske var det i övertygelsen att namnet *Volvo* skulle etablera sig som ett namn just på den nya bilen, som man i brev till sin patentbyrå den 27 maj 1925 bad att man skulle låta det gamla varumärket Volvo förfalla.

Namnet *Volvo* tillkom sålunda 1915, huvudsakligen som namn på ett slags kullager, innan bilen Volvo ens var påtänkt. Vem "uppfann" det? Vissa spår pekar på en av direktörerna i SKF, nämligen Bror Olof Ekman, civilingenjör, född 1865, anställd på SKF 1913, död 1941. Men det är en annan historia. Så mycket är säkert att SKF:s omdöme om namnet var riktigt: det passade också för den nya produkten. Det sägs nu vara värt miljarder.

En språkvare får ständigt påminnelser om att en till synes alldeles självklar etymologi ändå kan vara bedräglig.

Som underlag för denna notis har jag använt en omfattande utredning av Arne Berg, Göteborg, avlägsen släkting till den ovannämnde B. O. Ekman.

Alvar Ellegård
professor emeritus, Göteborg

Språket i bitar

Från den 15 januari och sex veckor framåt har Språkvårds läsare anledning att lyssna på P1 alla vardagar mellan 18.55 och 19.00. Då sänds *Språkbiten* – varje dag berättar en ny språkforskare något nytt om något språk. Det är P1:s sätt att uppmärksamma det europeiska språkåret.

Olle Josephson

Utredningsnytt

Den parlamentariska utredningen om svenska språkets ställning, som vi rapporterat om tidigare, är nu i full gång. Ledamöterna är följande: riksdagsledamot Åke Gustavsson, (s), utredningens ordförande, riksdagsledamot Agneta Ringman (s), riksdagsledamot Tone Tingsgård (s), studerande Emilia Emtell (mp), verkstadsarbetare Kjell Hanseklint (v), f.d. partiledare Bengt Westberg (fp), riksdagsledamot Birgitta Sellén (c), fil. dr Dan Shafran (kd), riksdagsledamot Lennart Fridén (m) och kulturjournalisten Birgitta Kurtén.

I utredningen ingår också sex sakkunniga: grundskolläraren i Rinkeby Birgitta Alleklev, professorn i svenska Lars-Gunnar Andersson, hovrättspresident Johan Hirschfeldt, professorn i svenska som andraspråk Inger Lindberg, kulturskribent Refik Sener och professor i svenska Mats Thelander. Huvudsekreterare är docenten Björn Melander.

Utredningen ska lägga fram ett handlingsprogram för att stärka svenskans ställning, bl.a. gentemot engelskan. Den ska överväga om det behövs lagstiftning om att svenskan ska kunna användas i alla sammanhang i Sverige, och den ska föreslå åtgärder som ger alla rätt och möjlighet att lära sig så mycket svenska att de aktivt kan delta i samhällslivet.

Mer information om utredningen läggs ut på dess egen hemsida. Den kan man leta sig fram till under adressen <www.sou.gov.se>.

Olle Josephson

Dyrare Språkvård

Prenumerationspriset för Språkvård höjs 2001 med 7 kronor. För privatpersoner blir kostnaden 107 kronor + porto, med dagens porto alltså 125 kronor. För företag och övriga kommer en prenumeration att kosta 132 kronor + porto, d.v.s. 150 kronor. Senast vi prishöjde var 1998.

I gengäld lovar vi något fylligare nummer än tidigare, ca 40 sidor i stället för ca 30. Detta nummer är som synes ett steg i den riktningen.